

MBL och fonderna – två spel om ekonomisk demokrati*

AV BO BENGTTSSON

Spelteori har ofta kommit att användas för att analysera typiserade och ytterst generella frågeställningar om statens uppkomst, miljöförstöring, förutsättningarna för krig och fred, etc. Orsaken är kanske att en stiliserad teori uppfattas som mest lämpad för stiliserade frågeställningar. Även spelteorins vanligaste empiriska tillämpningsområde, internationella konflikter, anses ju av många – med rätt eller orätt – kännetecknas av relativt väldefinierade aktörer och entydiga mål.

Mera sällan tycks spelteori ha använts för att analysera inrikespolitiska frågor. Sannolikt har de förenklingar som krävs ofta uppfattats som alltför grova för att göra rättvisa åt komplexa processer med ett vimmel av aktörer, flerdimensionella mål och odeciderade handlingsalternativ. Ett undantag är forskningsprogrammet "Politik som rationellt handlande" vid statsvetenskapliga institutionen i Uppsala, där spelteori användes som en av flera metoder för att analysera politiskt beslutsfattande. Som utvecklas i det följande menar jag dock att man i dessa studier inte fullt ut utnyttjat spelteorins möjligheter.

Denna uppsats har två syften. Det första är att bidra till utvecklingen av en spelteori för parlamentariska spel. Jag försöker göra det genom att visa på hur beslutsfattare, handlingar, ståndpunkter och argument i den parlamentariska processen kan översättas till spelteorins komponenter, dvs aktörer, handlingsalternativ, utfall och nyttovärdet.

Det andra syftet är att med hjälp av spelteori jämföra två parlamentariska beslut, nämligen beslutet om medbestämmandelagen 1976 och beslutet om löntagarfonderna 1983. Denna jämförelse kan samtidigt ses som ett test på hur väl jag lyckats uppfylla mitt första syfte.

* Jag vill tacka Jörgen Hermansson för introduktion, inspiration och interlokution.

Hypotesen för jämförelsen är att förändringar i de politiska partiernas inställning till facket mellan de båda tidpunkterna lett till skillnader mellan de båda spelen. Denna hypotes prövas i tre steg. Först formulerar jag de båda beslutsprocesserna i sådana spelteoretiska termer att en jämförelse blir möjlig. Därefter genomför jag jämförelsen – och kan konstatera vissa intressanta skillnader. Slutligen diskuterar jag några alternativa orsaker till dessa skillnader. Det visar sig att ingen av dessa ger en bättre förklaring än hypotesen om förändrad inställning till facket.

1 Bakgrund och frågeställning

1.1 Undersökningens hypotes – det politiska spelet och facket

Det synes vara en allmän uppfattning att det fackliga inflytandet i svensk politik blev mindre efter den så kallade arbetsrättsliga offensiven på 1970-talet. Ett sådant minskat inflytande kan förväntas ta sig uttryck bland annat i partiernas strategiska överväganden i förhållande till de fackliga organisationerna. I denna uppsats kommer jag att pröva om skillnader i dessa överväganden kan avläsas mellan de politiska spelen inför besluten om medbestämmandelagen 1976, respektive löntagarfonderna 1983. Dessa frågor bör vara väl ägnade för detta ändamål. De lanserades båda genom fackliga initiativ, drevs av facket och gällde fackligt inflytande.

Undersökningens hypotes är att en förändrad strategisk syn på facket kan utläsas ur partiernas värdering av olika handlingsalternativ och utfall och därmed även i spelens resultat.

Det bör understrykas att detta kan ta sig olika uttryck för socialdemokraterna och de borgerliga partierna. Värdet på väljararenan vid den ena eller andra tidpunkten av att gå på samma linje som facket, bör bäst kunna utläsas i de borgerliga

partiernas agerande. För socialdemokraterna är ju åtminstone LO också en del av den interna partiarenan, vilket gör att partiet och facket kan förväntas anstränga sig att nå enighet, oavsett den politiska och fackliga konjunkturen.

Indirekt kan dock även socialdemokraternas agerande påverkas av fackets betydelse på väljararenan. Detta skulle då ta sig uttryck i hur angelägna de är att få de borgerliga med sig på sin – och fackets – linje i olika frågor.

De båda spelen analyseras med hjälp av formell spelteori. Detta möjliggör en sådan renodling och förenkling att en systematisk jämförelse blir möjlig. Samtidigt innebär det att de flesta nyanser i beslutsprocesserna går förlorade. Vill man komma åt nyanserna krävs fylliga historiska beskrivningar. Dessbättre finns redan utmärkta sådana beskrivningar av såväl medbestämmandefrågan som löntagarfondsfrågan. Dessa verk, framför allt av Hadenius, Lewin och Åsard, utgör också kärnan i det empiriska underlaget för mina analyser.

1.2 Medbestämmande och löntagarfonder – två vägar till ekonomisk demokrati

Alla politiska frågor av någon betydelse kan uppfattas på mer än ett sätt. För det första innehåller varje fråga flera aspekter eller dimensioner, och vilken eller vilka som betonas i ett visst sammanhang har stor betydelse för hur frågan uppfattas. Detta är en grundtanke i Edelmans teorier om symbolisk politik (Edelman, 1977, 9–21). För det andra kan ett förslag eller beslut – även längs en given dimension – uppfattas som mer eller mindre genomgripande, beroende på vilken bedömning man gör av dess effekter.

Det sagda gäller i hög grad för frågorna om medbestämmandet och löntagarfonderna. Beroende på vilka dimensioner man beaktar kan de ses som mer eller mindre likartade. Beroende på hur man bedömer deras effekter kan de ses som mer eller mindre radikala. Jag kommer här, åtminstone till att börja med, att utgå från antagandet att båda frågorna är tillräckligt lika varandra för att en jämförelse mellan de politiska spelen skall vara meningsfull. Den gemensamma nämnaren är därvid att båda reformerna kan ses som förändringar av maktförhållandena inom det ekonomiska livet, innebärande att de fackliga organisationernas makt ökar på de etablerade kapitalägarnas bekostnad. Sådana förändringar betecknas ibland som *ekonomisk demokrati* (jfr Åsard, 1980, 385–386; Esping-Andersen, 1985, 289–313; Bergström, 1988, 48–50; Esping-Andersen, 1988, 241–244; Tilton, 1988, 387–388).

I begreppet ekonomisk demokrati ges "demokrati" en annan innebörd än statsvetenskapens gängse, som ju är något i stil med ett styrelseskick som innefattar principen en man – en röst, beslut enligt majoritetsregeln och ett antal medborgerliga fri- och rättigheter (Hermansson, 1986, 253). Som Hadenius (1983, 14–17) påpekar, syftar ökat fackligt inflytande över arbetslivet inte alltid till sådana beslutsformer. Trots att jag instämmer i de teoretiska invändningarna, använder jag i denna uppsats – men endast här (!) – begreppet "ekonomisk demokrati" i den allmänna, men samtidigt alltså speciella, innebörden "fackligt inflytande över det ekonomiska livet".

I mitt antagande om jämförbarhet mellan spelen ingår också att ingen av de diskuterade formerna av ekonomisk demokrati – medbestämmande och löntagarfonder – är entydigt bestämd till sin omfattning; båda antas kunna ges en mer eller mindre genomgripande utformning.

Antagandet att frågorna är likartade är alltså en förutsättning för att en jämförelse skall vara meningsfull. Det är bara om de är likartade som eventuella skillnader mellan de politiska spelen kräver en förklaring. Först när jag i avsnitt 6 diskuterar alternativa förklaringar till observerade skillnader, kommer jag att släppa på antagandet att frågorna kan behandlas som likartade för att även diskutera andra tolkningar.

Att tolka medbestämmandet och löntagarfonderna som frågor om ekonomisk demokrati innebär att man sätter in dem i ett historiskt sammanhang. Det ekonomiska och politiska livet i Sverige har under större delen av 1900-talet präglats av vad som kallats "den historiska kompromissen" mellan arbete och kapital. Kompromissen innebär, kort uttryckt, att den politiska och fackliga arbetarrörelsen accepterat kapitalägarnas bestämmanderätt över det ekonomiska livet. I gengäld har kapitalets företrädare accepterat att socialdemokraterna i regeringsställning genomfört skatte- och socialpolitiska åtgärder som bidragit till en jämnare fördelning av produktionsresultaten. Den historiska kompromissen tycks delvis ha byggt på föreställningen om ett mer eller mindre permanent socialdemokratiskt innehav av den politiska makten, vilken på så sätt ansågs ha blivit skild från den ekonomiska makten. (Korpi, 1978, 97–103.)

I detta perspektiv kan medbestämmandelagen

och löntagarfonderna båda ses som större eller mindre avsteg från den historiska kompromissen. Båda reformerna innebar inskränkningar i de etablerade kapitalägarnas rätt att fritt styra näringslivet, den ena genom att inskränka ägarnas rättigheter, den andra genom att göra facket till ägare. Löntagarfonderna kan ses som en utlöpare av den klassiska socialistiska tanken om att ta över ägandet från kapitalisterna, "den gamla ägandelinjen" (Lewin, 1984, 344). Medbestämmandet är med motsvarande synsätt en utlöpare av den socialdemokratiska traditionen om att beröva kapitalägarna beslutsfunktionerna, men inte själva ägandet, "funktionssocialismen" (jfr Adler-Karlsson, 1967, 19–37; Korpi, 1978, 102–103). Det nya med båda förslagen är att inskränkningarna av kapitalägarnas makt sker till förmån för facket, inte för staten. De bygger på arbetets rätt, medan den historiska kompromissen bygger på medborgarrätten.

I figur 1 kombineras föremålet för en maktförändring med den rättighetsuppfattning förändringen bygger på för att visa hur löntagarfonder och fackligt medbestämmande förhåller sig till andra inskränkningar av kapitalägarnas kontroll över produktionsmedlen.

		objekt	
		ägandet	ägandets funktioner
rättighetsuppfattning	medborgarrätt	förstatligande	funktions-socialism
	arbetets rätt	löntagarfonder	medbestämmande

Figur 1. Fyra former av maktförändring

1.3 Att jämföra fall

Som nämnts har min dubbla fallstudie av spelen om medbestämmandet och löntagarfonderna också ett dubbelt syfte, ett historiskt och ett metodologiskt. Det historiska syftet är att pröva hypotesen om partiernas ändrade strategiska syn på facket. Det metodologiska syftet är att pröva spelteorins fruktbarhet för att analysera parlamentariska spel.

Det historiska syftet gör undersökningen till vad Lijphart kallar en uttolkande ("interpretative") fallstudie. Sådana studier kännetecknas av att fallen väljs av intresse för studieobjektet i sig.

Existerande teori används för att sprida ljus över fallet, men studien har inget värde för teoriutveckling. (Lijphart, 1971, 691–693.)

Lijpharts ståndpunkt att uttolkande studier inte kan bidra till teoriutveckling kan förefalla som ett dråpslag mot mitt metodologiska syfte. Nu är emellertid spelteori inte någon teori i samhällsvetenskaplig mening utan en analysmetod (jfr Hermansson, 1990, 37–39). Såvitt jag förstår finns det ingen annan möjlighet att pröva en analysmetod än just att använda den och bedöma resultatet.

George har utvecklat "the method of structured, focused comparison", som han ser som en metod för teoriutveckling, som kombinerar statskunskap och historia. Metoden är fokuserad, därför att man bara intresserar sig för vissa aspekter av ett historiskt fall. Den är strukturerad därför att man använder sig av generella frågor för att styra datainsamlingen. (George, 1979, 61–62.) Kraven på strukturering och fokusering måste även ställas på jämförande fallstudier med uttolkande syfte. En systematisk jämförelse mellan två fall förutsätter att studiet av de båda fallen fokuseras på samma aspekter. Och en jämförelse med hjälp av en viss existerande teori förutsätter att undersökningen struktureras med hänsyn till denna teori.

I Georges termer är min jämförelse mellan medbestämmandet och löntagarfonderna fokuserad på de parlamentariska spelen och strukturerad med hjälp av formell spelteori.

1.4 Materialet – tidigare studier

Det empiriska underlaget för min jämförelse hämtar jag ur tidigare studier av frågorna. Både medbestämmandet och löntagarfonderna har blivit föremål för flera statsvetenskapliga undersökningar. Medbestämmandereformen studeras av Hadenius (1983). Han gör en grundlig genomgång av hur fackens och de politiska partiernas ståndpunkter och argument utvecklades fram till beslutet 1976. Även det strategiska spelet kring frågan behandlas. Schiller (1988) beskriver även utvecklingen efter beslutet. Av visst intresse i sammanhanget är också Broström (1982), som egentligen är en studie av relationen mellan äganderätten och medbestämmandet, men som även tar upp partiernas och arbetsmarknadsorganisationernas behandling av ägarfrågorna kring MBL.

Löntagarfondsfrågan är ämnet för två verk av Åsard. Åsard (1978) studerar frågans framväxt

och tidiga hantering, särskilt inom LO. Åsard (1985) studerar hur frågan behandlades av partier och organisationsföreträdare i spelet kring den sk fondutredningen. Lewin (1984, 340–372) tar upp löntagarfonderna som det sista av åtta centrala beslut i svensk politik från 1880-talet till 1980-talet. Han analyserar bland annat den politiska beslutsprocessen i perspektivet av möjliga strategier för den potentielle förloraren – i detta fall socialdemokraterna. Öhman (1983) beskriver debatten om fonderna, medan Gilljam (1988) studerar den politiska åsiktsbildningen i frågan.

Både Hadenius och Lewin använder sig av formell spelteori, men hos ingendera står metoden i centrum för analysen. Tyngdpunkten i framställningen ligger hos Hadenius på en innehållslig analys av ståndpunkter och argument i medbestämmandefrågan, och hos Lewin på en analys av löntagarfondsfrågans ideologiska innebörd och strategiska betydelse. Jag uppfattar båda författarnas – relativt kortfattade – spelteoretiska avsnitt främst som komplement till deras verbala analyser.

Direkta jämförelser mellan de båda frågorna är mera ovanliga. Åsard anlägger dock i en senare uppsats (Åsard, 1986) ett jämförande perspektiv på medbestämmandet och löntagarfonderna, alltså en frågeställning liknande den i denna uppsats. Han använder sig dock inte av spelteori i sin jämförelse.

Min undersökning skiljer sig från de tidigare i två avseenden. Dels försöker jag – liksom Åsard i sin artikel – genomföra en systematisk jämförelse mellan de båda spelen. Dels försöker jag konsekvent bygga min jämförelse på spelteoretisk analys. Jag tar därvid min utgångspunkt i Hadenius' respektive Lewins analyser, men modifierar dem och försöker utveckla dem, så att en jämförelse blir möjlig.

1.5 Uppsatsens disposition

Fortsättningen av uppsatsen disponeras på följande sätt: I avsnitt 2 utvecklar jag metoder för spelteoretisk analys av parlamentariska spel. Dessa metoder används sedan i avsnitt 3 för att analysera spelet om medbestämmandet och i avsnitt 4 för att analysera spelet om löntagarfonderna. I avsnitt 5 görs den jämförande analysen, som utmynnar i att ett antal skillnader mellan spelen konstateras. Olika förklaringar till dessa skillnader diskuteras sedan i avsnitt 6. I avsnitt 7 slutligen diskuteras de metodologiska erfarenheterna av undersökningen.

2 Spelteori och parlamentariska spel

2.1 Spelteorins förutsättningar

Spelteori används för att studera vad som händer vid samspel mellan rationella aktörer. Ett grundläggande antagande är att aktörerna är individuellt rationella, dvs att de försöker maximera sin nytta. Detta är inte detsamma som att de är egoister; preferenserna kan mycket väl avse annat än det egna välbefinnandet. Däremot antar man att aktörerna har en konsistent preferensordning, samt att de utgår från att även övriga aktörer har det. Under dessa förutsättningar tillhandahåller spelteorin en formell beslutsteori, som kan användas både för att beskriva, förklara och förutsäga aktörers handlande och som ett normativt hjälpmedel för beslutsfattande. (Jfr Hermansson 1990, 13–15.)

I en spelteoretisk analys ingår vanligen fyra typer av komponenter (jfr Hermansson, 1990, 27):

1. En uppsättning *aktörer* eller spelare.
2. En uppsättning alternativa strategier eller *handlingsalternativ* för varje aktör. (I det följande använder jag beteckningen "handlingsalternativ" för att skilja det från strategi i begreppsparet "ideologi/strategi".)
3. En uppsättning möjliga *utfall* av spelet, ett för varje kombination av aktörernas handlingsalternativ.
4. En uppsättning *nyttovärden* för varje spelare, ett värde för varje möjligt utfall.

Om man känner aktörerna, handlingsalternativen och nyttovärdena, kan man göra förutsägelser om *resultatet* av ett spel, dvs det verkliga utfallet. Och omvänt, om man känner resultatet, kan man förklara det i termer av vilka nyttovärden aktörerna förknippar med olika utfall.

Det vanligaste sättet att framställa ett spel är i *normal form*. Detta framställningssätt illustreras i figur 2 med hjälp av det klassiska spelet "fångarnas dilemma".

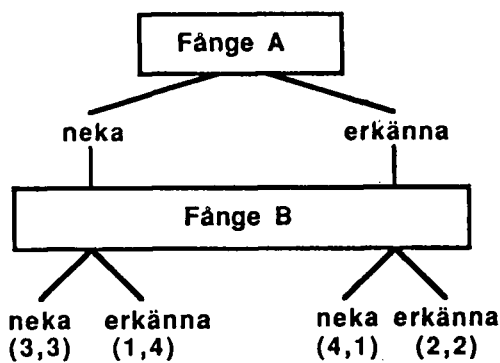
		fånge B	
		neka	erkänna
fånge A	neka	2 år, 2 år (3,3)	20 år, 1 år (1,4)
	erkänna	1 år, 20 år (4,1)	10 år, 10 år (2,2)

Figur 2. Fångarnas dilemma i normal form

Aktörerna är här fånge A och fånge B. Båda har två handlingsalternativ: att neka och att erkänna. De olika kombinationerna av alternativ ger de utfall i form av straffsatser som står i rutorna. Utfallet för fånge A anges till vänster i varje ruta, och för fånge B till höger. Spelteorins nyttovärden brukar anges längs en ordinalskala, på så sätt att "4" anger bästa utfall följt av "3", "2" och "1". Nyttovärdena i fångarnas dilemma grundas på det rimliga antagandet att båda fångarna föredrar ett kortare fängelsestraff framför ett längre.

Vi finner att fånge A får ett bättre utfall genom att erkänna, oavsett vad fånge B gör ("erkänna" är *dominerande handlingsalternativ* för A). Det samma gäller för fånge B. Men om båda erkänner, leder det till utfallet i nedre högra hörnet. Och detta resultat är sämre för båda, än om båda valt alternativet "neka". Det är denna paradox som ger fångarnas dilemma dess inneboende dynamik och tragikomiska allmängiltighet. Trots att båda spelarna handlar individuellt rationellt blir resultatet kollektivt irrationellt.

Alternativt kan ett spel framställas i *extensiv form*, vilket innebär att man för in en femte komponent, nämligen *tiden*. Det blir därmed möjligt att ta hänsyn till att spelarna inte alltid behöver välja handlingsalternativ samtidigt och en gång för alla (jfr Hermansson, 1990, 27–30). I figur 3 framställs fångarnas dilemma i extensiv form. (Nyttovärden för den spelare som gör första draget – i detta fall fånge A – anges först.)

Figur 3. Fångarnas dilemma i extensiv form

Som vi ser blir det dubbla erkännandet ett ännu säkrare resultat av fångarnas dilemma i extensiv form, eftersom den fånge som väljer sist kan anpassa sig till den andres val.

En framställning i extensiv form gör det möjligt

att lyfta fram aspekter som går förlorade i den mera statiska normala formen. Bland annat kan man ta hänsyn till handlingsalternativ som inte innebär ett omedelbart ställningstagande i sak, tex att "avvakta" eller "förhandla".

2.2 Parlamentariska spel

Ämnet för denna uppsats är alltså spelteorins användning för analys av *parlamentariska spel*. Parlamentariska spel definierar jag som spel mellan politiska partier, där resultatet ytterst bestäms genom en – verklig eller potentiell – votering i parlamentet.

I svensk statskunskap är studiet av politiskt beslutsfattande med hjälp av rationalistisk teori en väl etablerad forskningsinriktning (jfr tex Molin, 1965; Lewin, 1967; Vedung, 1979; Wedin, 1982; Nordfors, 1985, Åsard, 1985). Mera sällan har formell spelteori utnyttjats i denna typ av studier. Lewin (1984) använder sig dock av denna metod, då han beskriver beslutsprocesserna i åtta centrala frågor ur Sveriges moderna politiska historia, liksom Hadenius (1981), då han granskar de skattepolitiska besluten under perioden 1978–81. Som nämnts analyseras just medbestämmandeformen och löntagarfondsfrågan i spelteoretisk form av Hadenius (1983) resp Lewin (1984).

Däremot har jag inte sett något försök att mera principiellt reda ut vad som kännetecknar just parlamentariska spel. I det följande försöker jag själv formulera några karakteristiska drag hos dem med utgångspunkt från de fem spelkomponenterna aktörer, utfall, nyttovärden, handlingsalternativ och tid.

Aktörerna i ett parlamentariskt spel är normalt de politiska partierna eller olika koalitioner – permanenta eller tillfälliga – mellan dessa. Det viktigaste problemet när det gäller aktörerna är rationaliteten. Spelteorins rationalitetsantagande är "tunt" och kräver bara konsistent nyttomaximering, inte att aktörerna är autonoma, förnuftiga eller moraliska (jfr Hermansson, 1990, 13–17).

Även ett tunt rationalitetsantagande innebär givetvis en viss förenkling, och frågan är i vilka situationer denna förenkling kan anses försvarlig. I det avseendet torde större parlamentariska reformer – i motsats till vad som ibland hävdas – vara mindre problematiska än många andra beslut. De är ofta slutpunkten i en lång utrednings- och förhandlingsprocess, antalet aktörer är begränsat, och det rör sig om professionella beslutsfattare och frågor som uppfattas som centrala. Därtill kommer att det parlamentariska voteringsförfä-

randet i sig tvingar aktörerna att utmejsla en relativt klar preferensordning mellan olika alternativ.

Mot detta står det faktum att beslutens komplexa och långsiktiga effekter gör utfallen svårbedömda. Så länge detta inte gör de politiska aktörerna själva mindre intresserade av att så rationellt som möjligt ta ställning till alternativen, bör emellertid komplexiteten i sig inte vara något hot mot spelteoriens tunna rationalitetsbegrepp.

Aktörerna i parlamentariska spel kommer genom åren att delta i en mängd olika spel mot samma motspelare. Resultatet i ett spel kan därför ha betydelse för resultatet i nästa. Allmänt sett anses upprepade spel eller "superspel" förbättra förutsättningarna för samarbete (jfr Hermanson, 1990, 156–169). Då det gäller parlamentariska spel motverkas detta av att aktörerna – partierna – är uppbyggda just kring skillnader i ideologisk uppfattning. Den tendens till ökat samarbete på den parlamentariska arenan, som blir följden av de upprepade spelen, kan därför uppvägas av att väljare och partimedlemmar förväntar sig vissa motsättningar mellan partierna (jfr nedan om nyttovärden på olika politiska arenor).

Utfallen av ett parlamentariskt spel sammanhänger alltså ytterst med en votering i riksdagen. Utfallen framställs i spelteoretiska analyser ofta som entydiga och endimensionella. I själva verket består utfallen i parlamentariska spel – liksom i alla spel som avser gemensamt beslutsfattande – av inte mindre än fyra delar enligt figur 4.

	på kort sikt	på lång sikt
i sak	besluts- innehåll	samhälls- effekter
i samarbete	voterings- positioner	politiskt klimat

Figur 4. *Utfall av parlamentariska spel*

På kort sikt är utfallet själva beslutet. Här har parlamentariska spel inte bara ett utfall i sak, utan även ett utfall i termer av samarbete eller konflikt mellan aktörerna. Det senare utfallet är särskilt markant i ett spel som utmynnar i en votering. Här framstår frågan om samarbete eller konflikt som en manifest dikotomi, väl synlig inte bara för aktörerna själva utan även för deras omvärld. Hypotesen för min jämförelse mellan spelen om medbestämmandet och löntagarfonderna

– om partiernas förändrade strategiska syn på facket – utgår från att aktörerna fäster vikt inte bara vid beslutens innehåll och effekter, utan även vid voteringspositionerna.

På lång sikt är utfallet beslutets effekter. Alla politiska beslut av någon betydelse syftar givetvis till att åstadkomma vissa effekter i samhället. Några, symboliskt viktiga, beslut kan därutöver få effekter på det politiska klimatet både genom sitt innehåll och det sätt på vilket de fattas.

Nyttovärdena av ett utfall förknippas ofta med samhällseffekterna av ett beslut, dvs övre högra rutan i figur 4. En aktör kan mycket väl ha preferenser beträffande var och en av de fyra utfallsdimensionerna. I vissa symbolfrågor kan själva beslutet kanske framstå som viktigare än effekterna. Det kan också vara strategiskt betydelsefullt att hamna på samma – eller motsatt – sida som ett annat parti. Om ett beslut förväntas få effekter på det politiska klimatet i framtiden, kan dessa också förväntas ingå i nyttokalkylen.

Bilden kompliceras ytterligare av att den rationella politiske aktören har att värdera varje utfall både i ideologiska och strategiska termer. Han måste ta ställning både i sakfrågan och till hur ett visst utfall påverkar hans möjlighet att genomdriva sin politik i framtida sakfrågor. Det är denna avvägning som är föremål för både Machiavellis resonemang om lejon och rävar i politiken, (återgivet i Hadenius, 1981, 240–241) och Webers diskussion om övertygelseetik och ansvarsetik (återgiven i Lewin, 1984, 388–389; jfr Hermanson, 1990, 356–357).

Till yttermera visso måste värderingen av utfallen i strategiska termer göras på var och en av de arenor, på vilka ledarna för ett politiskt parti har att agera: väljararenan, den parlamentariska arenan och den interna partiarenan (Sjöblom, 1980, 157–158; jfr även Molin, 1965, 142–147). Samarbete med andra partier kan t ex, som redan antytts, ha ett positivt värde på den parlamentariska arenan, men ett negativt på väljararenan och den interna partiarenan.

Som nämnts kan partiernas hänsynstagande till de fackliga organisationerna förläggas till mer än en arena; för socialdemokraternas del både till väljararenan och den interna arenan, och för övriga partier i huvudsak till väljararenan. Möjligen skulle man också kunna tala om en fjärde arena, de organiserade intressenas.

Slutligen kan vi inte utesluta att partiföreträdarna även sneglar på privata för- och nackdelar med respektive utfall.

I princip skulle alltså varje utfall ha fyra dimensioner som var och en kan värderas, dels ideologiskt, dels strategiskt på tre eller fyra olika arenor, dels privategoistiskt. Även om vissa kombinationer av dimensioner och arenor är långsökta och kanske rentav teoretiskt oförenliga, är antalet aspekter mer än tillräckligt för att göra nyttokalkylerna svåröverskådliga.

Den enkla rangordning mellan utfallen som sammanfattas av siffrorna 4, 3, 2 och 1 i en spelmatris bör därför uppfattas som slutresultatet av en komplicerad värdering och sammanvägning. I realiteten gör en aktör givetvis sällan eller aldrig en sådan explicit kalkyl, och detta är inte heller en förutsättning för den spelteoretiska analysen. Det viktiga är att hålla i minnet att flera olika aspekter och dimensioner kan inverka på aktörernas preferensordningar. Att bara se till ideologiska värderingar av ett besluts samhällseffekter kan vara en lika grov förenkling som att bara beakta aktörernas privata vinning av att hamna på rätt sida i en votering.

Handlingsalternativen är ofta lättare att identifiera. I ett parlamentariskt spel med två spelare med vardera två alternativ, kan tre av de fyra alternativen i princip utläsas ur det faktiska handlandet, även om det någon gång kan föreligga tolkningsproblem. Majoritetens ena handlingsalternativ framgår normalt av propositionen, och minoritetens båda alternativ är att säga ja eller nej till denna.

Svårare kan det vara att avgöra vilka andra handlingsalternativ än det faktiskt valda, som varit föremål för majoritetens överväganden. Detta problem kan ofta hanteras genom att man prövar hur majoritetens nyttovärden förändras vid marginella förändringar jämfört med det framlagda förslaget. En förutsättning är att ståndpunkter och nyttovärden kan ordnas längs en kontinuerlig skala, t ex "höger-vänster". I den spelteoretiska analysen beskrivs handlingsalternativen normalt inte som den ståndpunkt en aktör driver i sakfrågan, utan i stället i termer av konflikt eller samarbete – ofta med formuleringar som "köra på" och "vika av". Detta beskrivningssätt kan tolkas som en osofistikerad marginalistisk analys, där man inte tar ställning till hur stor eftergift i sak det innebär att vika av.

Tiden är en viktig faktor i parlamentariska spel. Handlingsalternativen att avvakta eller invidera till förhandling är ofta aktuella. För att få majoritet i en fråga måste ett parti nästan alltid förhandla med andra partier. Om voteringspositionerna i sig påverkar nyttovärdena, kan även

detta vara motiv till att försöka bilda koalitioner.

Betydelsen av utspel, förhandlingar och koalitioner gör det ofta nödvändigt att analysera parlamentariska spel i extensiv form.

2.3 Att belägga spelarnas kalkyler

Det uttolkande syftet med min undersökning av spelen om medbestämmandet och löntagarfonderna betyder att inga detaljerade nyttokalkyler behöver genomföras. Det räcker att rekonstruera spelarnas rangordning mellan utfallen. Belägg för en sådan rekonstruktion kan hämtas från åtminstone tre olika källor, nämligen motiv, resultat och process.

Den första typen av belägg bygger på aktörernas *motiv*. Hadenius (1984, 148–160) anger fyra olika motivindikatorer, nämligen uttalade motiveringar för en viss handling, allmänna motivut-sagor, inferens från andra handlingar av samma aktör samt inferens från handlingar av andra aktörer. Alla dessa indikatorer torde kunna användas även för att rekonstruera en aktörs preferensordning mellan olika utfall av ett spel.

Den andra typen av belägg bygger på spelets *resultat*. Detta förutsätter givetvis att analysen görs ex post. Om man utgår från resultatet och håller fast vid antagandet om rationalitet, kan vissa preferensordningar ofta uteslutas som inkonsistenta med aktörernas val av handlingsalternativ.

Den tredje typen av belägg bygger på spelets *process*. Genom att studera om aktörerna agerar målmedvetet eller tvekan, uppträder demonstrativt, inbjuder till eller accepterar att gå in i förhandlingar, etc, kan vi ofta sluta oss till deras preferensordningar. Även en aktörs handlande efter själva beslutet kan ibland användas som belägg.

Resultatbeläggen och processbeläggen är karakteristiska för spelteoretisk analys. Till skillnad från motivbeläggen bygger de på observationer av interaktionen mellan flera aktörer. I analysen av spelen om medbestämmandet och löntagarfonderna kommer exempel att ges på alla de tre typerna av belägg.

2.4 Analysen av spelen om medbestämmandet och löntagarfonderna

Studiet av de båda beslutsprocesserna kan inte omfatta allt. Avgränsningen till det parlamentariska spelet har redan understrukt, men en avgränsning måste också göras i tiden. Analysen av de båda fallen koncentreras till läget vid och inför riksdagsbesluten 1976 respektive 1983. Detta be-

tyder inte att jag kan bortse från alla händelser före och efter denna tidpunkt. "Förspelet", där alternativ utvecklas, argument prövas, ståndpunkter preciseras och förutsättningar för samarbete pejas, inverkar givetvis på aktörernas bedömning av möjliga handlingsalternativ och på deras värdering av tänkbara utfall. "Efterspelet", implementeringen, kan användas för att belägga en aktörs värdering av olika utfall. Det parlamentariska agerandet och handlandet i implementeringsskedet kan tex utgöra två delar i en samlad strategi.

Det är alltså de politiska partierna, och närmare bestämt de båda traditionella blocken inom svensk politik, som betraktas som spelets aktörer. Spelen inom respektive block, inom de enskilda partierna, mellan partierna och organisationerna på arbetsmarknaden, inom organisationerna samt mellan organisationerna inbördes ses som delar av förspelet. Analytiskt betraktas tex facket inte som en aktör utan endast som en av flera förutsättningar som kan påverka de politiska aktörernas nyttovärden av olika utfall.

Det jämförande syftet kräver en likartad uppläggning av analysen av de båda spelen. Med utgångspunkt från Hadenius' och Lewins studier, arbetar jag mig fram till en sådan jämförbarhet i tre steg. Först återger jag Hadenius' respektive Lewins analys av spelet. Därefter granskar jag deras analyser och reviderar deras slutsatser. Slutligen formulerar jag spelen på ett enhetligt sätt, så att en jämförelse blir möjlig.

Denna stegvisa ansats är naturlig, då jag i huvudsak bygger min analys på Hadenius' och Lewins material. Som en bieffekt ger ansatsen dessutom en möjlighet att granska dessa författares tolkningar av spelen i relation till deras egna frågeställningar.

3 Spelet om medbestämmandet

3.1 Utvecklingen fram till riksdagsbeslutet

Medbestämmandet blev en central politisk fråga i början av 1970-talet, då LO började ställa krav på lagstiftning. Fram till denna tidpunkt hade alla riksdagsmotioner i frågan från kommunisterna och mittenpartierna avvisats med hänvisning till att parterna på arbetsmarknaden önskade lösa frågan avtalsvägen. I LO-rapporten "Demokrati i företagen", som antogs av kongressen 1971, förespråkades emellertid lagstiftning om vidgad förhandlingsrätt, och redan samma år tillsattes arbetsrättskommittén för att utreda frågan. (Hadenius, 1983, 31–34, 42–50, 82–85, 106–107.)

I sitt betänkande, som kom 1975, föreslog kommittén en ramlag innefattande vidgad facklig förhandlingsrätt, vidgad informationsrätt samt fackligt tolkningsföreträdare i vissa frågor. Av särskild betydelse i ett maktperspektiv var möjligheten att sluta särskilda avtal om längre gående medbestämmande än vad lagen i sig garanterade. Till stöd för detta skulle facket ha kvarlevande stridsrätt, dvs rätt att strejka för ökat medbestämmande. Medan kommitténs majoritet menade att medbestämmandet endast skulle gälla "arbetets ledning och fördelning", hävdade LO:s och TCO:s representanter i en reservation, att även de högre beslutsfunktionerna i företagen borde innefattas. I praktiken stöddes denna uppfattning även av de socialdemokratiska ledamöterna. (Hadenius, 1983, 107–115.)

Omedelbart efter betänkandets publicering deklarerade arbetsmarknadsministern att han betraktade LO/TCO-reservationen som huvudförslag, och att detta höll på att omformas till lagtext. Så skedde också; reservationens krav på medbestämmande även i företagsledningsfrågorna tillgodosågs i regeringens proposition. I remissbehandlingen hade dock både LO och TCO ytterligare skärpt sina anspråk genom att begära fackligt självbestämmande och vetorätt i ett antal frågor. Regeringen accepterade dock inte en sådan detaljreglering utan höll fast vid principen om en ramlag, vilket de fackliga organisationerna också fick acceptera. (Broström, 1982, 87–88; Hadenius, 1983, 124–137, 203.)

Folkpartiet och centerpartiet stödde i allt väsentligt propositionen. Bland annat accepterade man utvidningen av medbestämmandet till företagsledningsfrågor. Moderaterna hade mera omfattande invändningar mot regeringsförslaget, men besluten följde i allt väsentligt propositionen. (Hadenius, 1983, 137–148.)

LO:s och TCO:s sena anspråk på fackligt veto och självbestämmande hänsköts till fortsatt utredning (prop 1975/76:105, bil 1, 203–204). Denna nya arbetsrättskommitté skulle också bevaka den nya lagens tillämpning, vilket sågs som att "... ett svärd hängts upp över huvudet på arbetsgivarna i form av hot om lagstiftning, om tillfredsställande medbestämmandeavtal inte träffades" (Schiller, 1988, 95). Det kan tilläggas att detta svärd snart visade sig vara tämligen trubbigt.

3.2 Spelet enligt Hadenius – "called bluff"

Hadenius' spelteoretiska analys utgår från frågan

om varför enighet kunde etableras kring medbestämmandet mellan socialdemokraterna och mittenpartierna. Hade de gått halva vägen var eller hade bara den ena parten anpassat sig? Hadenius redovisar aktörer, handlingsalternativ och utfall enligt figur 5.

		regeringen	
		vika	ej vika
mittenpartierna	vika	kompromiss	regeringens linje segrar
	ej vika	mittenpartiernas linje segrar	konflikt

Figur 5. Handlingsalternativ och utfall i medbestämmandefrågan enligt Hadenius (1983, 193)

Hadenius räknar genast bort konfliktalternativet – det blev ju ingen konflikt (med min terminologi är detta ett resultatbelägg). Att regeringen skulle ha vikt sig för mittenpartierna förefaller inte heller rimligt mot bakgrund av partiernas inställning i arbetsrättskommittén (motivbelägg). "Inget tyder nämligen på att folkpartiet och centern före propositionens framläggande skulle ha krävt att löntagarreservanternas linje skulle ligga till grund för riksdagens beslut", skriver Hadenius med ett understatement. (Hadenius, 1983, 193.)

Av de båda återstående alternativen förkastar Hadenius vid närmare betraktande även kompromissen. Det finns inga tecken på att propositionen var förankrad hos, eller ens anpassad till, mittenpartierna. Detta stöds bland annat av uttalanden från Allan Larsson, som i sin egenskap av statssekreterare i arbetsmarknadsdepartementet var handläggare av propositionsarbetet (processbelägg). (Hadenius, 1983, 193–194.)

Kvar står alltså alternativet att mittenpartierna ensidigt anpassade sig till regeringen. Enligt Hadenius visar den övre högra rutan i figur 5 det verkliga förloppet. Detta stämmer också väl med mittenpartiernas handlande ända sedan LO:s omsvängning i frågan 1971. Mittenpartierna visade vid flera tillfällen hur ogärna de ville hamna på kollisionkurs med facket om medbestämmandet (motivbelägg). (Hadenius, 1983, 195, jfr även 98–99, 186–188.)

Enligt Hadenius var preferensordningarna i spelet om medbestämmandet de som redovisas i figur 6.

		regeringen	
		vika	ej vika
mittenpartierna	vika	kompromiss (3,3)	regeringens linje segrar (MBL) (2,4)
	ej vika	mittenpartiernas linje segrar (4,1)	konflikt (1,2)

Figur 6. Spelet om medbestämmandet enligt Hadenius (1983, 196)

Vi känner igen socialdemokraternas preferensordning från fångarnas dilemma. Mittenpartiernas preferenser är i stället ordnade enligt det så kallade "chicken"-spelet. I detta spel har båda spelarna konflikt som sämsta utfall, och det gäller att få motspelaren att bli den som först viker av. Den korsning mellan fångarnas dilemma och "chicken" som vi ser i figur 6 brukar betecknas med pokertermen "called bluff". Resultatet av detta spel blir att den som spelar "chicken" får vika sig för den som spelar fångarnas dilemma. Den senare behöver ju inte frukta en kollision utan har ett dominerande handlingsalternativ, som han kan följa utan sidoblickar på motspelarens preferensordning.

Med Hadenius' tolkning var alltså den parlamentarisk uppgörelsen om medbestämmandet ett fall av "called bluff", där mittenpartierna anpassade sig till socialdemokraterna för att inte hamna på kollisionkurs med facket. Det var detta som var orsaken till mittenpartiernas uppslutning bakom propositionen. Hadenius betonar samtidigt att en förutsättning för denna strategiska anpassning var att oenigheten i sak inte var alltför stor. (Hadenius, 1983, 197.)

3.3 Granskning av Hadenius' analys

Ofta används spelteori för att, med utgångspunkt från kunskap eller antagande om aktörer och nyttovärden, diskutera vilka handlingsalternativ spelarna väljer eller bör välja, samt vilket resultat detta leder till. Varje ruta i matrisen står då för ett utfall.

Hadenius går den motsatta vägen. Han känner spelets resultat (MBL) och förelägger sig uppgiften att ur detta härleda vilka handlingsalternativ parterna övervägt, samt vilka nyttovärden de tilldelat olika utfall. Figur 5 sammanfattar fyra olika tänkbara spel, där resultatet finns i fyra oli-

ka rutor, och frågan är vilket av dessa som faktiskt ägt rum. Hadenius' analys, som sammanfattas i figur 6, bör därför uppfattas som ett belegg för att MBL hör hemma i den övre högra rutan i figur 5.

Låt oss granska Hadenius' slutsats genom att pröva den alternativa hypotesen att MBL hör hemma i den övre vänstra rutan i figur 5, dvs var resultatet av en kompromiss. De övriga alternativen är ju av föga intresse; resultatet "konflikt" kan ju, som Hadenius påpekar, direkt uteslutas, och även tolkningen att regeringen ensidigt skulle ha anpassat sig till mittenpartierna saknar just i detta fall rim och reson.

Kompromisshypotesen skulle innebära att regeringen egentligen föredrog en mera långtgående linje än MBL och mittenpartierna en mindre långtgående. Vi kan tex föreställa oss att regeringen faktiskt hade LO:s och TCO:s remissförslag om fackligt självbestämmande som första preferens, medan mittenpartierna höll fast vid sin uppfattning från arbetsrättskommittén om att medbestämmandet inte skulle omfatta företagsledningsfrågorna. Vi får då spelet i figur 7.

		regeringen	
		vika	ej vika
mittenpartierna	vika	kompromiss (MBL)	fackligt självbestämmande
	ej vika	begränsat medbestämmande	lottning

Figur 7. Handlingsalternativ och utfall i medbestämmandefrågan med resultatet tolkat som kompromiss

Vilka nyttovärdar skall vi ge de olika utfallen? Av vår hypotes att MBL var resultatet av en kompromiss följer att båda parter helst ser det utfall där motspelaren viker sig. Skall vi ge Hadenius' tolkning en så hårdhänt prövning som möjligt, bör vi vidare anta att båda sidor har vår alternativa tolkning – kompromissen – som näst bästa utfall. Av de båda övriga utfallen är det svårt att se något skäl för att regeringen hellre skulle vika sig till hundra procent för de borgerliga än att ta en risk på bara femtio procent att nå samma utfall efter lottning. Socialdemokraternas intresse av samarbete med de borgerliga i medbestämmandefrågan tycks inte ha varit så stort (processbelegg; jfr Schiller, 1988, 87).

Något svårare är det att rangordna mittenpartiernas två lägsta preferenser. Det rimliga med hänsyn till deras inställning i sakfrågan är nog ändå att de skulle föredra en lottning framför att vika sig för ett långtgående förslag om fackligt självbestämmande (motivbelegg). Det mesta talar för att ett så radikalt förslag hade varit tillräckligt för att kyla ner mittenpartiernas intresse för anpassning till facket. Vi får då nyttovärdarna i figur 8.

		regeringen	
		vika	ej vika
mittenpartierna	vika	kompromiss (MBL) (3,3)	fackligt självbestämmande (1,4)
	ej vika	begränsat medbestämmande (4,1)	lottning (2,2)

Figur 8. Spelet om medbestämmandet med resultatet tolkat som kompromiss

Alltså fångarnas dilemma. Även om den nedre högra rutan är det spontana resultatet av detta spel, är det som nämnts inte omöjligt att nå upp till den övre vänstra. Vad som talar emot denna tolkning just i detta fall är det av Hadenius anförda processbelegget. En lösning av fångarnas dilemma förutsätter en tydlig och trovärdig överenskommelse mellan parterna, och här tycks inga försök ha gjorts att åstadkomma en sådan. Arbetsmarknadsministerns snabba utspel om att löntagarreservationen skulle ligga till grund för propositionen, tyder snarare på att han trodde sig spela "chicken"!

Det finns ytterligare ett skäl som talar emot tolkningen att MBL skulle ha varit resultatet av en kompromiss mellan ett begränsat medbestämmande och fackligt självbestämmande. Enligt en väl etablerad politisk princip bör man undvika att ta slutlig ställning till förslag, som inte blivit utredda. Hadenius hävdar själv i annat sammanhang att denna princip är ett kännetecknande drag i svensk politisk kultur (motivbelegg). (Hadenius 1981, 230–231.) Det kan tilläggas att en sådan regel torde väga särskilt tungt om det icke utredda förslaget, som här, har parlamentarisk möjlighet att gå igenom!

Förslaget om fackligt veto och självbestämmande togs upp först i fackens remissvar på kommittébetänkandet. Att en socialdemokratisk re-

gering skulle ha varit beredd att med lottens hjälp riva upp den historiska kompromissen utan att ens ha utrett konsekvenserna förefaller minst sagt långsökt. Som vi sett hänsköts de fackliga kraven också mycket riktigt till fortsatt utredning.

Det kan tilläggas att om vi byter plats mellan mittenpartiernas båda lägst rankade alternativ i figur 8, får vi "called bluff", vilket gör en kompromiss-helt irrationell.

3.4 Min tolkning av spelet - "bully"

Falsifieringen av hypotesen att MBL var resultatet av en kompromiss ger ytterligare stöd åt Hadenius' tolkning. MBL var inte resultatet av en kompromiss utan av att mittenpartierna anpassade sig. För den skull är dock inte de nyttovärden som Hadenius föreslår de enda tänkbara. Låt oss pröva den frågan genom att gå tillbaka till figur 6.

Hadenius diskuterar inte närmare de nyttovärden som han föreslår. Då det gäller mittenpartierna är detta inget problem. Det står klart att de hade regeringens stöd för sin egen linje som förstapreferens, och en kompromiss som andrapreferens. En kompromiss skulle ju i sak ligga närmare deras egen linje än vad det verkliga beslutet gjorde och skulle, i likhet med det verkliga beslutet, placera dem på samma sida som regeringen i fackets ögon (motivbelägg). Att de vidare föredrar att vika sig för regeringen framför konfrontation och lottning framgår av deras faktiska val av handlingsalternativ (resultatbelägg). Vi kan alltså acceptera Hadenius' tolkning av mittenpartiernas preferensordning.

Då det gäller regeringen är saken mindre klar. Visserligen står det klart att regeringens sämsta utfall var att anpassa sig till mittenpartierna. Inte minst den fackliga radikaliserings i remissomgången måste ha gjort det omöjligt för socialdemokraterna att gå ifrån tidigare intagna ståndpunkter till förmån för en total anpassning till de borgerliga (motivbelägg). Att det verkliga utfallet var regeringens förstapreferens förefaller också rimligt. Den strategiska poängen med att få mittenpartierna på motsatt sida som facket bör inte ha uppvägt de sakliga fördelarna med att faktiskt lyckas genomföra medbestämmandet i en lotterisdag (motivbelägg).

Svårare är det att acceptera Hadenius' rangordning mellan alternativen kompromiss och konflikt. Även en kompromiss borde framstått som mindre önskvärd i det rådande opinionsläget. Samtidigt borde alltså en konfrontation ha strategiska fördelar; som nämnts hade ju mitten-

partierna under hela sjuttioalet anpassat sina ståndpunkter för att komma på rätt sida i fråga om medbestämmandet (motivbelägg).

Det som framför allt talar mot Hadenius' förslag är socialdemokraternas, av honom själv betonade, kompromisslösa agerande i propositionsarbetet. Enligt Hadenius lyckades man med detta därför att man kunde spela "called bluff" med mittenpartierna. Men regeringen kan ju inte i förväg ha vetat att spelet var "called bluff"! Om mittenpartierna i själva verket föredragit lottning framför att vika sig, hade man ju befunnit sig i fångarnas dilemma, och förhandlingar hade varit på sin plats. Om regeringen haft den preferensordning Hadenius tillskriver den, skulle den rätta taktiken ha varit att genom försiktiga förhandlingstrevare söka utröna mittenpartiernas inställning.

En rimligare förklaring till socialdemokraternas kompromisslösa hållning och arbetsmarknadsministrarnas utspel är att socialdemokraterna var beredda att "ej vika", oavsett hur mittenpartiernas preferensordning såg ut (processbelägg). Socialdemokraterna såg hellre en lottning om MBL än en kompromiss om medbestämmandet i företagsledningsfrågorna. Vi får då i stället preferensordningarna i figur 9.

		regeringen	
		vika	ej vika
mittenpartierna	vika	kompromiss (3,2)	regeringens linje segrar (MBL) (2,4)
	ej vika	mittenpartiernas linje segrar (4,1)	konflikt (1,3)

Figur 9. Spelet om medbestämmandet som "bully"

Vi har här det spel som av Snyder & Diesing (1977, 46-47) givits beteckningen "bully". Trots förändringen av regeringens nyttovärden jämfört med Hadenius' formulering, blir spelets resultat detsamma. Mittenpartierna anpassar sig till regeringens linje, och spelet slutar i den övre högra rutan.

4 Spelet om löntagarfonderna

4.1 Utvecklingen fram till riksdagsbeslutet

Även löntagarfondsfrågan fick politisk betydelse då LO började driva den. Rudolf Meidners ur-

sprungliga förslag om kollektiva löntagarfonder presenterades 1975. Genom att en del av företagens vinster skulle avsättas till kollektiva, företagsövergripande fonder under facklig kontroll skulle den solidariska lönepolitiken förstärkas, förmögenhetsskillnaderna utjämnas, och den ekonomiska demokratin främjas. På sikt skulle fonderna komma att äga aktiemajoriteten i de flesta svenska företag. Meidner tog avstånd från tanken på individuella andelar i företagets vinster, något som förespråkats av folkpartiet, som föregående år tagit initiativ till den statliga löntagarfundsutredningen. (Åsard 1978, 121, 136–156; Lewin, 1984, 343–346; Åsard, 1985, 16–17.)

LO-kongressen 1976 antog Meidners förslag med vissa preciseringar. Däremot ställde sig den socialdemokratiska partiledningen inte bakom förslaget i valrörelsen 1976; de sparsamma uttalanden som gjordes av ledande partiföreträdare var utan entusiasm (jfr Åsard 1978, 160–162). Ändå sågs fondförslaget som en av förklaringarna till det socialdemokratiska valnederlaget (Gilljam, 1988, 221–222).

Socialdemokraternas tvehågsenhet präglade också löntagarfundsutredningens arbete, som länge bestod av ”långhalning och seminarieverksamhet” (Åsard, 1985, 22–27). Mer intensivt diskuterades frågan i gemensamma arbetsgrupper för socialdemokraterna och LO. Ett synligt resultat av dessa diskussioner var ett förslag från 1978, ”Löntagarfonder och kapitalbildning”, där Meidners tankar tonats ned betydligt. Maktfrågan hade nu fått en mera undanskymd plats, och istället framhölls ett nytt motiv, nämligen företagets kapitalbildning. Den socialdemokratiska partikongressen ställde sig visserligen bakom målen i det nya förslaget, men menade att frågan fortfarande behövde utredas. (Åsard, 1978, 188–192; Lewin, 1984, 346–349; Åsard, 1985, 47–54; Gilljam, 1988, 33–34.)

Ett nytt socialdemokratiskt valnederlag följde, och löntagarfundsutredningens nye ordförande Allan Larsson försökte våren 1980 förgäves åstadkomma en samförståndslösning mellan socialdemokraterna och folkpartiet (Åsard, 1985, 67–102). I stället presenterades 1981 ”Arbetarrörelsen och löntagarfonderna”, en rapport från en ny gemensam arbetsgrupp för socialdemokraterna och LO. Åsard (1985, 91) placerar 1981 års förslag till höger om såväl Meidners ursprungliga skrift, som rapporten från 1978. Enligt Lewin var det nya förslaget så ideologiskt oklart att det ”... gjorde det möjligt för så gott som samtliga talare att instämma”, och detta på både partikongres-

sen och LO-kongressen. Samtidigt gavs Olof Palme fria händer beträffande tidplan och tekniska lösningar. (Lewin, 1984, 350.)

I valrörelsen 1982 försökte socialdemokraterna konsekvent tona ner fondfrågan, och Olof Palme förklarade att han ville räcka fram ”en utsträckt hand” till de borgerliga. De borgerliga å sin sida fullföljde med stöd av näringslivets organisationer kampanjen mot ”öststatssocialism” och ”fackföreningsfonder”. De såg ingen anledning att ”förhandla om införande av socialism”, och tillbakavisade den utsträckta handen. (Lewin, 1984, 353–355.)

Socialdemokraterna vann valet ”trots, inte tack vare löntagarfonderna”. Palme erbjöd ånyo sin utsträckta hand, men blev åter avvisad. Några socialdemokratiska debattörer ville skjuta hela frågan på framtiden. (Lewin, 1984, 355–359; Bergström, 1987, 311–313.) LO fortsatte att driva på, medan TCO:s styrelse, som länge stött tanken på kollektiva fonder, nu tvingats till passivitet av den interna oppositionen (Åsard, 1985, 55–57, 128–129; Schiller, 1988, 98–99).

Hösten 1983 kom till slut propositionen. Lewin betecknar dess innehåll som en stor ideologisk reträtt. Löntagarfondernas andel av börsvärdet var maximerat till tio procent, och ingen av de fem fonderna skulle få förvärva mer än åtta procent av röstinflytandet i ett företag. Fondstyrelsens placeringspolitik skulle styras av avkastningsintresset. Ett tak på medelstilldelningen fastställdes, som skulle justeras upp varje år fram till 1990, då uppbyggnaden skulle vara avslutad. Och Olof Palme försäkrade: ”Detta förslag är inte det första steget. Det är steget.” (Lewin, 1984, 360–361.)

Det förhållandevis modesta förslaget väckte inga protester från LO (Bergström, 1987, 313). Däremot framhärdade de borgerliga i sitt hårda motstånd. Massdemonstrationer organiserades, och i den två dagar långa riksdagsdebatten talade den ena riksdagsmannen efter den andra om ofrihet, byråkratisering och socialisering. De borgerliga partierna lovade att genast avveckla fonderna i händelse av en valseger 1985. (Lewin, 1984, 362–364; Åsard, 1985, 9–11.)

4.2 Spelet enligt Lewin – informations- och samarbetsproblem

Den fråga Lewin behandlar i sin spelteoretiska analys av löntagarfondsbeslutet är varför det inte blev någon överenskommelse trots socialdemokraternas upprepade inviter. Varför avvisades

den hand som Olof Palme så envetet sträckte ut? (Lewin, 1984, 364.)

Lewin beskriver spelet om löntagarfonderna enligt figur 10. Han gör inte någon strikt bestämning av de olika utfallen; formuleringarna i rutorna har jag hämtat ur hans löpande text. (I stället för "4", "3", "2" och "1" använder Lewin "+2", "+1", "-1" och "-2" för att beskriva en rangordning längs en ordinalskala.)

		de borgerliga	
		anpassning	konfrontation
socialdemokraterna	anpassning	"den svenska modellen" (4,4)	"det beslut som fattades" (2,2)
	konfrontation	"borgerlig anpassning till Meldners förslag" (3,1)	"antisocialiseringskampanj" (1,3)

Figur 10. Spelet om löntagarfonderna, verkliga nyttovärden, enligt Lewin (1984, 364–367)

Socialdemokraterna såg alltså helst en uppgörelse, åtminstone med något av mittenpartierna, vilket Lewin beskriver som en återgång till den svenska modellen. Endast med stor tvekan gav man efter för LOs krav att driva löntagarfondsfrågan (processbelägg). Framför allt ville man undvika en antisocialiseringskampanj, något som arbetarrörelsen hade smärtsamma erfarenheter av (motivbelägg). (Lewin, 1984, 364–365.)

Enligt Lewin ville även de borgerliga främst försvara den svenska modellen. Om detta inte kunde uppnås, såg de en konsekvent antisocialiseringslinje som det näst bästa, eftersom de insåg att detta var vad socialdemokraterna framför allt ville undvika (motivbelägg). Att helt ge efter för Meidnerfonder uppfattade de borgerliga som värre än det beslut som fattades. (Lewin, 1984, 366.)

Varför blev då inte resultatet "den svenska modellen", som båda parter satte högst? Enligt Lewin berodde det på att både socialdemokraterna och de borgerliga missuppfattade motpartens preferenser. Socialdemokraterna trodde att de borgerliga föredrog en antisocialiseringskampanj framför ett återupprättande av den svenska arbetsmodellen. De uppfattade därför spelet enligt figur 11.

		de borgerliga	
		anpassning	konfrontation
socialdemokraterna	anpassning	"den svenska modellen" (4,3)	"det beslut som fattades" (2,2)
	konfrontation	"borgerlig anpassning till Meldners förslag" (3,1)	"antisocialiseringskampanj" (1,4)

Figur 11. Spelet om löntagarfonderna, socialdemokraternas kalkyl, enligt Lewin (1984, 365)

De borgerliga å sin sida trodde att socialdemokraterna var mera intresserade av ett radikalt fondsystem än av en ömsesidig anpassning. De uppfattade spelet enligt figur 12.

		de borgerliga	
		anpassning	konfrontation
socialdemokraterna	anpassning	"den svenska modellen" (3,4)	"det beslut som fattades" (2,2)
	konfrontation	"borgerlig anpassning till Meldners förslag" (4,1)	"antisocialiseringskampanj" (1,3)

Figur 12. Spelet om löntagarfonderna, de borgerligas kalkyl, enligt Lewin (1984, 366)

Lewin analyserar spelets förlopp på följande sätt: Socialdemokraterna hade, enligt sin tolkning av situationen (figur 11), ett dominerande handlingsalternativ, nämligen anpassning. I det läget borde de borgerliga, fortfarande enligt socialdemokraternas kalkyl, också välja anpassning, varför spelet slutar i den övre vänstra rutan, "den svenska modellen". (Lewin, 1984, 365–366.)

Däremot hade de borgerliga, enligt sin tolkning av läget (figur 12), inte något dominerande alternativ. Eftersom de hade dåliga erfarenheter av samarbete med socialdemokraterna, inte minst efter skatteuppgörelsen 1981, valde de konfrontationslinjen. På så sätt var de åtminstone garanterade att slippa sitt sämsta utfall, anpassning till Meidnerfonder. (Lewin, 1984, 366.)

Om båda parter haft en korrekt bild av motpartens preferenser (figur 10), skulle de borgerliga med tillförsikt kunnat ta emot Palmes utsträckta hand och bidragit till ett återupprättande av den svenska modellen. Nu ledde missuppfattningarna om motpartens intentioner till att det

bästa utfallet inte kunde uppnås. (Lewin, 1984, 367.)

Med Lewins tolkning blir beslutet om löntagarfonderna ett samarbetsproblem, där ömsesidig misstro och bristande information leder till att det resultat som båda parter helst önskar inte kommer till stånd.

4.3 Granskning av Lewins analys

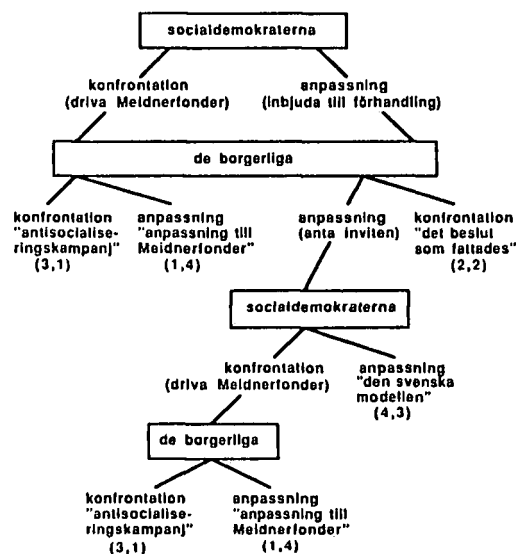
En första kommentar till Lewins analys är att socialdemokraternas missuppfattning av de borgerligas preferenser inte är en nödvändig förutsättning för spelets resultat. Även med denna missuppfattning (spelet i figur 11) är "anpassning" fortfarande dominerande handlingsalternativ för socialdemokraterna. Givet de av Lewin angivna nyttovärdena är det avgörande för resultatet de borgerligas bristande tilltro till socialdemokraternas samarbetsvilja.

Lewin menar alltså att de borgerliga avvisade den utsträckta handen, därför att de var rädda för att socialdemokraterna, oavsett utgången av eventuella överläggningar, skulle komma att genomdriva ett långtgående fondförslag. Det framgår dock inte hur han mera konkret tänker sig ett sådant socialdemokratiskt avhopp från en eventuell överenskommelse med de borgerliga.

I figur 13 redovisar jag spelet om löntagarfonderna i extensiv form och i de borgerligas perspektiv. Jag accepterar därvid de av Lewin föreslagna preferensordningarna. Jag antar vidare att de borgerliga hade rätt i sin misstanke om att socialdemokraterna i själva verket hade Meidnerfonder som förstapreferens. Figuren redovisar således spelet enligt Lewins tolkning av de borgerligas kalkyl. (Eftersom spelet ses i de borgerligas perspektiv anges deras preferenser först.)

Framställningen av spelet i extensiv form visar att de borgerliga inte behövde vara rädda för att inleda samarbete med socialdemokraterna, oavsett de senares preferenser mellan olika fondalternativ. De kan alltid bemöta konfrontation med konfrontation. Så fort socialdemokraterna hoppar av en eventuell kompromiss, kan de borgerliga dra igång sin antisocialiseringskampanj, nu kryddad med ett stänk svekdebatt. I det avseendet var situationen en annan än vid skatteuppgörelsen, som Lewin hänvisar till. I den frågan var ju de borgerliga på ett helt annat sätt splittrade inbördes (jfr Hadenius, 1981, 242–295).

I själva verket är det långt ifrån självklart att Palmes utsträckta hand bör uppfattas som en allvarligt menad samarbetsinvt. Om Palme verk-

Figur 13. Spelet om löntagarfonderna i extensiv form, de borgerligas kalkyl, enligt Lewin

ligen haft förhoppningar om samarbete i en så infekterad fråga, borde informella sonderingar ha varit en mera naturlig kontaktväg än offentliga uttalanden. Sådana sonderingar tycks dock inte ha förekommit.

Enligt min mening ligger det närmare till hands att se den utsträckta handen som en demonstration av samarbetsvilja för att i någon mån desarmera en farlig fråga i den allmänna opinionen. Om vi tolkar den utsträckta handen som en demonstration, behöver vi inte heller leta efter någon särskild förklaring till varför den avvisades av de borgerliga. Att ta emot den utsträckta handen hade varit som att svara ja på en retorisk fråga.

4.4 En modifiering av Lewins tolkning – "bully"

Vi finner alltså att varken socialdemokraternas eller de borgerligas missuppfattning av motsidans preferenser kan förklara spelets resultat. Om Lewin har rätt om preferenserna, borde spelet, oberoende av eventuella missuppfattningar, ha resulterat i en kompromiss och återgång till den svenska modellen. Detta skedde inte. För att förklara resultatet måste vi således ompröva de av Lewin föreslagna nyttovärdena.

Låt oss angripa spelet på samma sätt som Hadenius gör med medbestämmandet. Skall det verkliga resultatet tolkas som en kompromiss, en konfrontation eller en ensidig anpassning från någon av parterna? Av dessa fyra alternativ kan två

genast uteslutas: kompromissen och de borgerligas ensidiga anpassning (resultatbelägg).

Lewin ser det slutliga förslaget som en ensidig socialdemokratisk anpassning, och propositionen innebar onekligen en avsevärd uttunning jämfört med de olika alternativ som diskuterats tidigare. En sådan tolkning är fullt förenlig med att aktörerna hamnar på motsatta sidor i voteringen; det kan ju finnas strategiska skäl att markera avståndstagande till ett beslut som man ändå tyst accepterar. Möjligen kan de borgerligas markering med denna tolkning förefalla osedvanligt kraftig!

Låt oss ändå börja med att granska Lewins preferensordningar utifrån hans förutsättning att det rör sig om en socialdemokratisk anpassning. Detta skulle betyda att socialdemokraterna i sak hellre skulle sett ett mera långtgående fondförslag. De måste då också ha föredragit en borgerlig anpassning till Meidnerfonder framför en kompromiss. Likaså måste de ha föredragit en ensidig anpassning till de borgerliga framför konfrontation; i annat fall skulle ett genomdrivande av "Meidnerfonder" ha varit dominerande handlingsalternativ, vilket ju inte stämmer med spelets resultat (resultatbelägg).

Då det gäller de borgerliga är det svårare att acceptera Lewins ståndpunkt att de först och främst ville slå vakt om den svenska modellen. I själva verket kan jag inte se någon fråga från senare år, där de borgerliga givit mindre intryck av att ha samarbete som förstapreferens. I praktiken skulle det ha inneburit att de varit beredda att förhandla om en urvattnad form av löntagarfonder, kanske liknande den som socialdemokraterna i verkligheten genomförde. Några tecken på en sådan förhandlingsvilja hos de borgerliga kan jag inte finna i beskrivningarna av debatten (motivbelägg, processbelägg). Lewin ger inte heller någon explicit motivering till sin tolkning.

I andra hand ville de borgerliga enligt Lewin driva en antisocialiseringskampanj mot Meidnerfonder. Inte heller detta förefaller självklart. Lewins motivering är att detta var socialdemokraternas sämsta alternativ, men denna typ av argument har bara relevans om man vet att man befinner sig i ett nollsummespel. Möjligen skulle utfallet "Meidnerfonder" ha givit de borgerliga ännu bättre strategiska förutsättningar för en antisocialiseringskampanj, men det gick ju att åstadkomma en del i den vägen redan med det förslag som genomfördes. Det är svårt att tro att denna strategiska skillnad skulle uppväga de bor-

gerligas motvilja i sak för Meidnerfonder (motivbelägg, processbelägg).

Det mesta talar för att "det beslut som fattades" måste utnämnas till de borgerligas förstapreferens av Lewins fyra utfall. Svårare är det att rangordna deras andra- och tredjepreferenser. Valet mellan att förhandla om löntagarfonder i urvattnad form, och att demonstrera mot radikala "fackföreningsfonder", bör för de borgerliga ha framstått som att välja mellan pest och kolera. Jag sätter med viss tvekan konfrontationsalternativet främst av dessa två, främst beroende på de borgerligas konsekventa motstånd mot att förhandla i frågan (processbelägg). Slutligen bör, trots allt, ett halvt acceptande av Meidnerfonder, dvs det nedre vänstra hörnet, ha varit den allra värsta sjukan i de borgerligas ögon.

Om vi för in dessa nyttovärden i en spelmatris med de av Lewin föreslagna handlingsalternativen och utfallen får vi det spel som återges i figur 14.

		de borgerliga	
		anpassning	konfrontation
socialdemokraterna	anpassning	"den svenska modellen" (3,2)	"det beslut som fattades" (2,4)
	konfrontation	"borgerlig anpassning till Meidners förslag" (4,1)	"antisocialiseringskampanj" (1,3)

Figur 14. Reviderad tolkning av spelet om löntagarfonderna med resultatet tolkat som ensidig socialdemokratisk anpassning

Spelet om löntagarfonderna är nu inte längre ett samarbetsproblem. De borgerliga har ett dominerande handlingsalternativ, nämligen "konfrontation". Socialdemokraterna har bara att anpassa sig efter det, och spelet slutar i den övre högra rutan, vilket ju också var utgångspunkten för analysen.

Vi kan också konstatera att de borgerligas preferensordning mellan "pest och kolera" inte spelar någon roll för utfallet. Även om vi byter plats mellan de borgerligas andra- och tredjepreferenser, blir resultatet av spelet en ensidig anpassning från socialdemokraternas sida.

Spelet i figur 14 är "bully", dvs detsamma som min analys av medbestämmandefrågan utmynnade i (figur 9). Det är bara rollerna som är ombytta. I medbestämmandefrågan var det regeringen som kunde driva en konsekvent linje och

tvunga mittenpartierna till eftergifter, i löntagarfondsfrågan var förhållandet – enligt denna tolkning – det motsatta.

4.5 Min tolkning av spelet – "prisoner's deadlock"

Tolkningen i figur 14 ger en god förklaring till de borgerligas agerande. Anledningen till att de inte tog den utsträckta handen var helt enkelt att de inte hade något att vinna på att samarbeta. Sannolikt var det också med vetskap om de borgerligas preferenser som Palme valde att ge sin förhandlingsinuit formen av en demonstration.

Däremot ger spelet inte någon tillfredsställande förklaring till varför socialdemokraterna skulle ha gått fram med ett förslag som var mindre långtgående än vad de i sak egentligen önskade. Man kan i och för sig tänka sig skäl för en sådan eftergift. Den kan ses som ett led i den utsträckta handens politik, dvs som en markering till de borgerliga. Den kan också uppfattas som ett led i en strategi för att minimera opinionsmässiga förluster av löntagarfondsbeslutet. Inget av dessa båda skäl framstår dock som rationellt vid en närmare granskning.

Givetvis kan socialdemokraterna mycket väl ha tunnat ut sitt förstahandsförslag inför eventuella förhandlingar med de borgerliga. Men senast då förhandlingsinuiten avvisades, borde socialdemokraterna ha förstått att kompromissen var de borgerligas lägsta preferens. Därefter fanns det inget rimligt skäl att försöka blidka dem genom fortsatta eftergifter. Att i det läget – då en skarp konflikt ändå var oundviklig – gå fram med ett annat förslag än det man föredrog i sak ter sig irrationellt (resultatbelägg). Propositionen överensstämde också i allt väsentligt med det förslag som socialdemokraterna inbjudit till diskussion om; inga ytterligare reträtter tycks ha gjorts under mellantiden (processbelägg). (Bergström, 1987, 311–314; Gilljam, 1988, 68.)

Därtill kommer att socialdemokraternas förhandlingsinuit gav en sådan utformning att det förefaller som om de själva inte trodde på att de skulle antas (processbelägg).

Att socialdemokraterna skulle ha vattnat ur sitt förslag för att tillmötesgå den allmänna opinionen förefaller inte heller sannolikt. Löntagarfondsfrågan var vid denna tidpunkt så infekterad att skillnader i tekniska detaljlösningar inte torde ha tillmätts någon avgörande betydelse i allmänhetens ögon. Om socialdemokraterna föredrog ett mera långtgående fondförslag, borde de rim-

ligen hellre tagit strid för detta än för ett avvisat kompromissbud (processbelägg).

Ingendera förklaringen till att socialdemokraterna skulle ha avvikit från sin förstapreferens i sak tycks alltså hålla. Vi måste dra slutsatsen att de faktiskt gick fram med den fondlösning som de vid tidpunkten för beslutet fann bäst i sak. För denna tolkning talar också det faktum att socialdemokraterna successivt hade fjärrat sig från Meidners förslag ända sedan 1975. De hade också nog undvikit att binda sig vid förslagen från de båda arbetsgrupperna 1978 och 1981 (motivbelägg).

Om vi accepterar att propositionen motsvarar socialdemokraternas förstapreferens i sak, tvingas vi förkasta hypotesen att resultatet var en kombination av socialdemokraternas anpassning och de borgerligas konfrontation. Det var i stället fråga om en ömsesidig konfrontation. Vi befinner oss i det nedre högra hörnet av spelmatrisen, där båda parter "kör på". Med denna nya utgångspunkt kan vi formulera matrisen i figur 15.

		de borgerliga	
		anpassning	konfrontation
socialdemokraterna	anpassning	kompromiss, enighet	inga fonder, enighet
	konfrontation	löntagarfonder, enighet	löntagarfonder, konflikt

Figur 15. Handlingsalternativ och utfall i löntagarfondsfrågan med resultatet tolkat som ömsesidig konfrontation

Hur skall nyttovärdena fördelas? Låt oss till att börja med utgå från att båda parter har motsidans totala anpassning som bästa utfall. Även i övrigt är de borgerligas preferensordning ganska klar. Av deras blanka nej till den utsträckta handen framgår att de föredrog konflikt framför att "förhandla om socialism". Att saklost "kapitulera för socialismen" måste dock ha framstått som än värre.

Av socialdemokraternas handlande framgår att de föredrog den nedre högra rutan framför att helt ge sig; de måste ju förr eller senare ha insett att konfrontation var de borgerligas dominerande handlingsalternativ. Möjligheten att skjuta frågan på framtiden – åtminstone till efter valet 1985 – diskuterades men förkastades (motivbelägg, resultatbelägg). Vidare bör den utsträckta handen

uppfattas som retorik, men inte som ren bluff. Det betyder att socialdemokraterna bör ha varit beredda att förhandla bort ytterligare en del krut ur löntagarfonderna, om de på så sätt kunde få något eller några av de borgerliga partierna med sig. Kompromissen bör alltså ha värderats högre än det verkliga utfallet. Vi kan därmed sammanfatta nyttovärdena i figur 16.

		de borgerliga	
		anpassning	konfrontation
socialdemokraterna	anpassning	kompromiss, enighet (3,2)	inga fonder, enighet (1,4)
	konfrontation	löntagarfonder, enighet (4,1)	löntagarfonder, konflikt (2,3)

Figur 16. Spelet om löntagarfonderna som "prisoner's deadlock"

Båda sidor har dominerande handlingsalternativ, och spelet slutar i "löntagarfonder, konflikt", som ju också blev det verkliga resultatet av spelet.

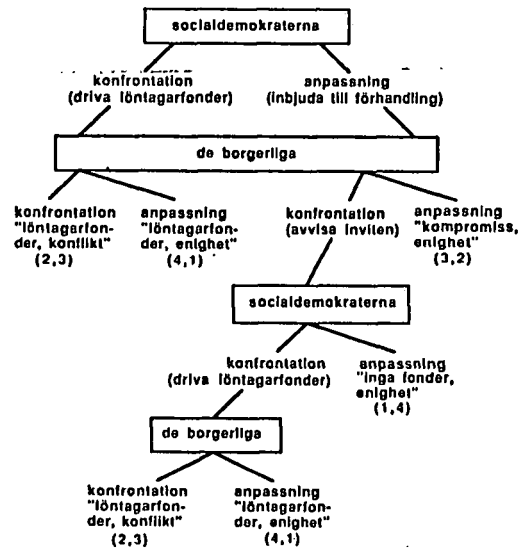
Spelet i figur 16 är en korsning mellan fångarnas dilemma och ett spel som går under beteckningen "deadlock". I sin renodlade form innebär "deadlock" att båda parter föredrar konflikt framför kompromiss; jämfört med fångarnas dilemma har alltså "(2,2)" och "(3,3)" bytt plats. (Snyder & Diesing, 1977, 45-46.) Om socialdemokraterna föredragit det verkliga utfallet framför en uppgörelse med de borgerliga – om Palmes utsträckta hand faktiskt varit en bluff – hade spelet om löntagarfonder alltså varit ett exempel på "deadlock".

Resultatet av "deadlock" blir alltid konflikt, och detsamma gäller spelet i figur 16. Skillnaden är att i det renodlade "deadlock" har ingendera spelaren något skäl att försöka undvika konflikten. Den utsträckta handen är därför ett processbelägg för att spelet om löntagarfonderna inte är ett renodlat "deadlock".

Spelet i figur 16 är det enda spel som leder till ett bättre utfall för den ene spelaren än för den andre, trots att båda har dominerande handlingsalternativ (Rapoport & Guyer, 1966, 210). Jag har inte funnit något etablerat namn på detta spel, där den ene spelar fångarnas dilemma och den andre "deadlock" utan föreslår "prisoner's deadlock". (Man får föreställa sig den stackars

fångnen som förtvivlat sträcker ut sin hand genom gallret!)

Om vi formulerar spelet i extensiv form, finner vi att socialdemokraternas agerande nu framstår som rationellt. Se figur 17.

Figur 17. Spelet om löntagarfonderna som "prisoner's deadlock" i extensiv form, socialdemokraternas kalkyl

Den extensiva framställningen visar att socialdemokraterna inte har skäl till ytterligare anpassning, om de borgerliga avvisar deras förhandlingsinvt. I stället bör de då välja konfrontation för att åtminstone undvika sitt sämsta utfall. Endast om man som här utgår från att det förslag som genomfördes verkligen var socialdemokraternas förstapreferens i sak, blir deras handlande konsistent med antagandet om rationalitet.

Propositionen om löntagarfonder tycks ha haft den utformning i sak som regeringen vid beslutstidpunkten faktiskt bedömde vara bäst. Förslaget innehöll inga eftergifter till de borgerliga, och resultatet av spelet bör uppfattas som en ömsesidig konfrontation. Även om regeringen gärna hade samarbetat med de borgerliga, var förhoppningarna små om en kompromiss, och Palmes utsträckta hand mest en gest. De borgerligas motstånd byggde inte på någon missuppfattning av regeringens intentioner, utan på ett genuint ointresse för samarbete.

5 En jämförelse mellan spelen

5.1 En enhetlig formulering av spelen

Analysen i avsnitt 3 och 4 utmynnade i en revidering av Hadenius' och Lewins tolkningar av spelen om medbestämmandet och löntagarfonderna. Innan en systematisk jämförelse mellan de nya tolkningarna är möjlig återstår att formulera aktörer, handlingsalternativ, utfall och nyttovärderna i enhetliga termer.

För aktörerna i spelet om medbestämmandet använder Hadenius beteckningarna "regeringen" och "mittenpartierna", medan Lewin i spelet om löntagarfonderna talar om "socialdemokraterna" och "de borgerliga". Skillnaden mellan "regeringen" och "socialdemokraterna" får i detta sammanhang uppfattas som rent terminologisk; i båda fallen är det den socialdemokratiska partiledningen som åsyftas. På den borgerliga sidan föreligger däremot en viss skillnad mellan spelen. I slutskedet av löntagarfondsfrågan uppträdde de borgerliga nästan demonstrativt enigt, medan moderaterna profilerade sig något i fråga om medbestämmandet. Denna skillnad har dock ingen större betydelse för spelen. Även i löntagarfondsfrågan var det mittenpartierna som regeringen i första hand spelade mot; det var mot dem den utsträckta handen riktades.

De båda spelen är därför fullt jämförbara i fråga om aktörerna. Som så ofta är det på politikens mittfält det parlamentariska spelet äger rum – mellan socialdemokraterna och mittenpartierna. I det följande använder jag beteckningarna "regeringen" och "oppositionen" för de båda aktörerna.

Som nämnts beskrivs spelteorins handlingsalternativ vanligen inte som ståndpunkter i sakfrågan utan i termer av samarbete/konflikt. Hadenius talar om "vika/ej vika" och Lewin om "anpassning/konfrontation". Själv kommer jag att använda beteckningarna "vika av/köra på".

I många fall är det varken möjligt eller nödvändigt att avgöra vilken ståndpunkt i sak alternativet "vika av" innebär; det är ju ofta det fiktiva resultatet av en förhandling, som aldrig ägt rum. Däremot är det nödvändigt att precisera innebörden av "köra på". Detta alternativ motsvarar ju en aktörs förstapreferens i sak. Eftersom det därmed också bestämmer det utfall som blir spelets resultat om den andre aktören viker av, kan denna precisering dock ingå i beskrivningen av utfallen.

Hadenius betecknar även utfallen i termer av samarbete/konflikt med uttryck som "kompro-

miss", "konflikt" och "regeringens linje segrar" (jfr fig 5). Detta sammanhänger med att han sammanfattar flera tänkbara spel i en och samma matris. Lewin beskriver utfallen i sak, men hans beteckningar syftar inte på en och samma dimension av dessa (jfr fig 10). Med min terminologi från figur 4 betecknar "den svenska modellen" och "antisocialiseringskampanj" långsiktiga utfall i fråga om politiskt klimat. "Det beslut som fattades" och "borgerlig anpassning till Meidners förslag" anger däremot det kortsiktiga utfallet i beslutsinnehåll; det senare kan möjligen även uppfattas som utfall i voteringspositioner.

Själv väljer jag att ge alla utfall beteckningar som utgår från de kortsiktiga utfallen i fråga om beslutsinnehåll och voteringspositioner. Dessa är lättare att förutsäga än de mera långsiktiga konsekvenserna "sammällseffekter" och "politiskt klimat". Med stöd av analysen i avsnitt 3 och 4 låter jag "köra på" för regeringens del i båda spelen stå för det beslut som till slut fattades. För oppositionen står "köra på" i spelet om medbestämmandet för ett begränsat medbestämmande, som inte omfattar ägarfrågorna, medan det i löntagarfondsfrågan står för ett blankt nej.

De utfall som blir resultatet av att den ena sidan kör på och den andra viker av, betecknar jag med det beslut i sak, som drivs av den som kör på, samt "enighet". De utfall som uppkommer om båda kör på skiljer sig mellan spelen till följd av mandatfördelningen i riksdagen. I medbestämmandefrågan blir det "lottning, konflikt", i löntagarfondsfrågan "löntagarfonder, konflikt". Det utfall, som blir följderna om båda sidor viker av, är en förhandlingsfråga, och därmed det som är svårast att bestämma i sak. Jag betecknar det helt enkelt som "kompromiss, enighet" i båda spelen.

Nyttovärdena för de olika utfallen är de som mina analyser i avsnitt 3 och 4 utmynnade i.

5.2 En jämförelse mellan spelens preferensordningar och resultat

I figur 18 sammanfattar jag mina tolkningar av de båda spelen.

Av figuren kan vi först och främst utläsa betydande skillnader i båda aktörernas preferensordningar. Regeringen föredrar i spelet om medbestämmandet konflikt framför kompromiss, men har den motsatta prioriteringen i spelet om löntagarfonderna. Detta trots att en konflikt i det förra fallet skulle leda till lottning, medan oppositionens stöd inte behövs för att genomdriva lön-

		oppositionen	
		vika av	köra på
regeringen	vika av	kompromiss, enighet (2,3)	begränsat med- bestämmande, enighet (1,4)
	köra på	MBL, enighet (4,2)	lönning, konflikt (3,1)

2. Spelet om löntagarfonderna: "prisoner's deadlock"

		oppositionen	
		vika av	köra på
regeringen	vika av	kompromiss, enighet (3,2)	inga fonder, enighet (1,4)
	köra på	löntagar- fonder, enighet (4,1)	löntagar- fonder, konflikt (2,3)

Figur 18. Spelen om medbestämmandet och löntagarfonderna, enhetligt formulerade

tagarfonderna i riksdagen.

Oppositionens omsvängning är ännu kraftigare. I spelet om medbestämmande har den konflikt som sämsta utfall. I spelet om löntagarfonderna däremot värderas detta utfall högre än såväl en ensidig anpassning till regeringen som en kompromiss.

Som vi sett leder skillnaden i preferenser också till helt olika resultat av spelen. Då det gäller medbestämmandet kan regeringen resolut driva sin linje, eftersom oppositionens konfliktaversion tvingar den till anpassning. I spelet om löntagarfonderna är rollerna nästan – men inte helt – ombytta. Oppositionen kan uppträda lika resolut som någonsin regeringen i fråga om medbestämmandet. Men regeringen tar trots allt hellre en konflikt, än att skjuta löntagarfonderna på en obestämd framtid. Därför slutar spelet om medbestämmandet i oppositionens ensidiga anpassning och spelet om löntagarfonderna i konfrontation.

Oppositionen är också mer avvisande i sak till löntagarfonder 1983 än till medbestämmande 1976. Medan de borgerliga 1976 faktiskt har en begränsad reform som förstapreferens i sak, betraktar de 1983 inga löntagarfonder som den bästa formen av löntagarfonder.

Däremot tycks det inte föreligga någon större skillnad mellan socialdemokraternas förstapreferenser i sak. I båda fallen driver socialdemokraterna ett alternativ som ligger någonstans mellan de fackliga kraven på långtgående inflytande (fackligt självbestämmande, respektive Meidnerfonder) och oppositionens linje, att det fackliga inflytandet åtminstone inte får hota de etablerade kapitalägarnas kontroll över företagen.

En skillnad mellan de båda beslutsprocesserna, som enligt min uppfattning inte har med det parlamentariska spelet att göra, är socialdemokraternas uppträdande. Det kan förefalla som om de i fråga om medbestämmandet handlar bestämt och kompromisslöst, medan de i fråga om löntagarfonderna vacklar mellan olika ståndpunkter, är beredda till ständiga eftergifter och successivt tunnar ut sitt förslag. Lewin (1984, 384, 360) talar om ideologiska reträtter och Åsard (1985, 49, 54) om strategiskt betingade förändringar och politisk-strategiska överväganden.

Jag menar att denna skillnad i stor utsträckning förklaras av i vilken form de båda förslagen ursprungligen presenterades. Då det gäller medbestämmandet kom de radikalare fackliga förslagen in i debatten mycket sent, och det var lätt för regeringen att hänskjuta dem till fortsatt utredning. Då det gäller löntagarfonderna utgick debatten från det radikala Meidnerförslaget, som alltså avvek från socialdemokraternas traditionella linje både genom att driva ägarlinjen och genom att utgå från arbetets rätt (jfr figur 1). De senare förslagen från partiets och LO:s gemensamma arbetsgrupper innebar ett successivt fjärande från Meidners förslag, men var fortfarande mera långtgående än vad den slutliga propositionen blev. Partiledningen försökte dock hela tiden behålla sin handlingsfrihet, och så länge socialdemokraterna var i opposition fanns det heller inget behov av att binda sig för en konkret lösning.

Något socialdemokratiskt partiförslag i löntagarfondsfrågan utarbetades därför egentligen inte förrän efter valsegern 1982. Det är sant att detta då skilde sig betydligt från de med LO gemensamma förslagen från 1978 och 1981. Men denna förändring behöver varken ses som en ideologisk eller strategisk reträtt från partiledningens sida. Den kan lika väl tolkas som att det är först i regeringsställnings som partiet tvingas ställa facket mot väggen. Liksom – som Hadenius visar – fallet var i fråga om medbestämmandet, har facket då inget annat val än att acceptera partiets linje (Hadenius, 1983, 202–203; jfr Bergström, 1987, 313–314).

Socialdemokraternas utdragna interna beslutsprocess i löntagarfondsfrågan skulle därmed ses som en del inte av det parlamentariska spelet, utan av spelet mellan arbetarrörelsens fackliga och politiska gren. Och det borgerliga regeringsinnehavet gjorde att den uppgörelsen inte brådskade.

Vi kan sammanfattningsvis konstatera fyra skillnader mellan de parlamentariska spelen om medbestämmandet och löntagarfonderna:

1. Oppositionens konfliktaversion och kompromissvilja är större i medbestämmandefrågan.
2. Regeringens kompromissvilja är större i löntagarfondsfrågan.
3. Oppositionen har en mera positiv inställning i sak till fackligt inflytande i medbestämmandefrågan.
4. Spelet om medbestämmandet slutar i oppositionens ensidiga anpassning, spelet om löntagarfonderna i konflikt.

Av dessa fyra skillnader är den sistnämnda en följd av de båda spelens inre logik, dvs av preferensordningarna och antagandet om rationalitet. Hur de övriga tre skillnaderna kan förklaras diskuteras i följande avsnitt.

6 Hur skall skillnaderna mellan spelen förklaras?

6.1 Undersökningens hypotes: förändrad strategisk syn på facket?

Enligt undersökningens hypotes skulle förändringar i de politiska partiernas bedömning av fackets strategiska betydelse ta sig uttryck i skillnader mellan spelen. Framför allt förväntades en förändrad bedömning av fackets betydelse på väljararenan ta sig uttryck i de borgerliga partiernas agerande gentemot facket.

En sådan förändring i de borgerligas agerande bekräftas av jämförelsen mellan spelen. I medbestämmandefrågan accepterade mittenpartierna regeringens förslag utan invändningar, något som Hadenius förklarar just med deras rädsla för att hamna på kollisionskurs med facket. I löntagarfondsfrågan visade de däremot inte minsta rädsla för att hamna på kollisionskurs med facket. Tvärtom använde de "fackföreningsfonder" som skällsord och vägrade att ens diskutera med regeringen. En konflikt med facket var nu deras bästa utfall näst socialdemokraternas totala underkastelse.

För socialdemokraternas del är facket även en

del av den interna partiarenan. Hos dem förväntades enligt hypotesen en förändrad bedömning av fackets betydelse i första hand ta sig uttryck indirekt i deras agerande gentemot de borgerliga. Under perioder då samarbete med facket bedöms vara av större strategiskt värde borde socialdemokraterna vara mindre angelägna om att få med de borgerliga på sin linje.

Också på denna punkt får hypotesen stöd av jämförelsen. I fråga om såväl medbestämmandet som löntagarfonderna hamnade socialdemokraterna och facket till slut på samma linje. I båda fallen höll socialdemokraterna igen fackets mera långtgående krav. Den utdragna processen i löntagarfondsfrågan berodde, om min tolkning är korrekt, mest på det borgerliga regeringsinnehavet.

Också som förutsett finner vi i stället en skillnad i socialdemokraternas agerande gentemot de borgerliga. Hadenius visar hur socialdemokraterna utarbetade propositionen om medbestämmandelagen utan sidoblickar på möjliga koalitioner. De hade uppenbarligen ingenting emot att bli ensamma på den fackliga sidan – även om det skulle resultera i lottning. Då det gäller löntagarfonderna såg socialdemokraterna däremot en kompromiss med de borgerliga som ett bättre utfall än att "köra på" längs fackets linje.

Även den skillnad vi noterat i oppositionens ståndpunkt i sak kan förklaras med hypotesen om fackets strategiska betydelse. Mittenpartiernas relativa intresse för medbestämmandet kan bland annat ses som ett led i en offensiv mot den socialdemokratiska hegemonin inom de fackliga organisationerna på LO-området (jfr Hadenius, 1983, 187–191). Ännu i löntagarfondsutredningens tidiga arbete kan ett visst intresse för fackligt inflytande skönjas, åtminstone hos folkpartiet. Men vid tiden för beslutet 1983 finns ingenting av detta kvar.

Skillnaderna mellan spelen tycks således ge stöd åt hypotesen om en förändrad bedömning av fackets strategiska betydelse. Det utesluter inte att det kan finnas andra förklaringar som stämmer lika väl. För att pröva den saken diskuterar jag i det följande ett antal tänkbara alternativa förklaringar.

6.2 Alternativ förklaring 1 – förändrad inställning till parlamentariskt samarbete?

Åsard, som också jämför besluten om medbestämmandet och löntagarfonderna, anger två förklaringar till förändringen från konsensus till

konflikt. Den ena – ”generella” – bygger på att förslagen var olika långtgående. Den andra – ”specifika” – utgår från att folkpartiets inställning till samarbete med socialdemokraterna hade förändrats. (Åsard, 1985, 140–145; Åsard 1986, 216–217.) Jag skall här ta upp Åsards specifika förklaring, medan den om skillnader mellan förslagen behandlas i avsnitt 6.4. Även Lewins tolkning av spelet om löntagarfonderna, att de borgerliga ville samarbeta men misströdde socialdemokraterna, utgår från oppositionens inställning till samarbete med socialdemokraterna.

Som vi sett lägger Lewin vikt vid mittenpartiernas erfarenheter av skatteuppgörelsen, där de kände sig lurade av socialdemokraterna (Lewin, 1984, 366). Åsard betonar i stället kärnkraftsfrågan. Folkpartiets samarbete med socialdemokraterna i kärnkraftskampanjen 1980 hade väckt skarpa interna reaktioner, vilket gjorde det nödvändigt att inleda en reträtt i löntagarfondsfrågan. (Åsard, 1985, 142; Åsard, 1986, 216.)

Åsard har säkert rätt beträffande folkpartiets centrala roll på den borgerliga sidan. I båda frågorna var folkpartiet tidigt ute med motioner i riksdagen, och tillsättandet av löntagarfondsutredningen skedde ju på partiets initiativ. Det finns också tydliga tecken på att förutsättningarna för politiskt samarbete över blockgränserna blev sämre under första hälften av 1980-talet. Gilljam (1988, 239) ser dock löntagarfondsfrågan i sig som den främsta orsaken till detta.

Om Åsard har rätt kan folkpartiets minskade samarbetsvilja förklara varför oppositionen värderar kompromissen lägre i spelet om löntagarfonderna än i spelet om medbestämmandet. Den kan också förklara varför oppositionen har olika förstapreferenser i sak. Däremot ger Åsards tes inte någon förklaring till varför oppositionen var så rädd för konfrontation om medbestämmandet att regeringen kunde spela ”bully”. Att i god samarbetsanda kompromissa och göra avsteg från sin förstapreferens är ju något helt annat än att lägga sig platt för motparten.

I motsats till min hypotes säger Åsards förklaring inte heller något om varför socialdemokraterna mellan 1976 och 1983 uppvärderade samarbete med oppositionen kring ekonomisk demokrati.

6.3 Alternativ förklaring II – olika frågor?

Utgångspunkten för undersökningen har varit att såväl medbestämmandet som löntagarfonderna kan ses som frågor om fackligt inflytande eller –

om man så vill – ekonomisk demokrati. Detta är dock bara en aspekt av frågorna. Det ligger nära till hands att fråga sig om inte skillnaderna mellan spelen kan förklaras med att det helt enkelt rör sig om två helt olika frågor.

Medan det är svårt att uppfatta någon annan betydelsefull aspekt av medbestämmandet än just det fackliga inflytandet, är det desto lättare med löntagarfonderna. I Meidners ursprungliga förslag angavs målen vara att komplettera den solidariska lönepolitiken, att åstadkomma förmögenhetsutjämning samt att uppnå ekonomisk demokrati. Senare tillkom även motivet att bidra till företagets kapitalbildning. (Lewin, 1983, 343–348.) Gilljam (1988, 32–33) talar om en maktkomponent, en lönepolitisk komponent och en ekonomisk komponent. Ohman (1983, 51) talar om mål rörande förmögenhetsfördelning, solidarisk lönepolitik, inflytande och kapitalbildning. Endast om man betonar ekonomisk demokrati, maktkomponenten, respektive mål rörande inflytande blir löntagarfonderna en fråga jämförbar med medbestämmandet. Betonas någon av de andra aspekterna rör det sig om väsensskilda frågor.

Nu är denna invändning inte så allvarlig som den i förstone kan framstå. Även om socialdemokraterna ofta försökte få debatten att handla om lönepolitik och ekonomi mer än om makt, är det uppenbart att motståndarna till löntagarfonder främst tog fasta på maktaspekten. Hotet mot marknadsekonomin var det som stod i centrum för näringslivet och de borgerliga partiernas kampanj. (Gilljam, 1988, 50; jfr Hansson, 1984.) Då det gäller att förklara skillnaden mellan spelen är ju det viktiga hur de borgerliga partierna uppfattade frågorna, och det mesta tyder onekligen på att de faktiskt såg det ökade fackliga inflytandet på näringslivet som det stora hotet. I så fall kan skillnaderna mellan spelen inte förklaras med att det rör sig om helt olika frågor.

En annan skillnad mellan frågorna är att löntagarfonderna avser ett centraliserat fackligt inflytande och medbestämmandet ett mera decentraliserat. Den skillnaden skall dock inte överdrivas. Även om det finns inslag av lokalt inflytande i medbestämmandet, ligger kontrollen, både i MBL-förhandlingar och vid förhandlingar om medbestämmandeavtal, entydigt hos de centrala organisationerna (jfr Schmidt, 1979, 145, 193–195). Givetvis kan oppositionen ändå ha uppfattat det lokala inslaget i medbestämmandet som någonting positivt, helt utan motsvarighet i lönta-

garfonderna. I så fall skulle detta kunna förklara skillnaden i oppositionens egen förstapreferens i sak, men inte den förändrade inställningen till samarbete och konflikt.

Sammanfattningsvis står det klart att medbestämmandet och löntagarfonderna är olika frågor. Det står mindre klart på vilket sätt detta skulle kunna förklara de observerade skillnaderna mellan spelen.

6.4 Alternativ förklaring III – olika långtgående förslag?

Även om man ser medbestämmandet och löntagarfonderna som samma typ av frågor, kan man uppfatta dem som mer eller mindre radikala förändringar. Skulle detta i så fall kunna förklara skillnaderna mellan spelen? I detta avsnitt diskuteras den frågan med utgångspunkt från i tur och ordning debatten, förslagets innehåll och reformernas verkliga effekter.

För att börja med debatten menar Öhman att fonddebatten fördes på två olika nivåer: en systemnivå och en reformistisk nivå. På systemnivån gällde frågan om löntagarfonderna på sikt skulle komma att innebära ett nytt ekonomiskt system. Där var debatten ideologisk och kraftigt polariserad. På den reformistiska nivån gällde diskussionen förslagets konkreta utformning. Där var debatten teknisk och ofta svåröverskådlig. Fondmotståndarna föredrog att diskutera på systemnivå och anhängarna på reformistisk nivå. (Öhman, 1983, 51–53.)

Enligt Åsard, som i stället talar om systemnivå och sakfrågenivå, uppfattade de borgerliga att medbestämmandet var en reform på sakfrågenivå, medan löntagarfonderna var en fråga på systemnivå. För Åsard blir detta en av förklaringarna till att de borgerliga partierna agerade olika i de båda frågorna. (Åsard, 1985, 142–143; Åsard, 1986, 216–217.)

Finns det då en sådan principiell skillnad mellan förslagen? Broström menar att det faktiskt gör det: äganderättens odelbarhet i svensk rätt betyder att ett fackligt inflytande på företagsledningsfrågorna inte kan åstadkommas genom medbestämmande utan bara genom löntagarägande. Äganderätten till produktionsmedlen sätter en gräns för funktionssocialismens möjligheter, och därmed även för löntagarnas inflytande via MBL. (Broström, 1982, 17–19, 43; jfr Abrahamsson & Broström, 1980, 247–251.)

Frågan om ägandets delbarhet eller odelbarhet är inte helt enkel att besvara, och dessbättre är

det inte heller nödvändigt i detta sammanhang. Även om Broström skulle ha rätt i att den övre gränsen för fackligt inflytande via medbestämmande är lägre än den för inflytande via löntagarfonder, ligger båda de beslut som till slut genomfördes långt under dessa gränser. De slutliga besluten tycks ligga på ungefär samma nivå i maktjänseende. Å ena sidan en ramlag om förhandlings- och informationsrätt, som kan utvidgas genom kollektivavtal, men utan fackligt veto rätt eller självbestämmande. Å andra sidan fonder, som kan förvärva betydande andelar i vissa företag, men som inte kan uppnå majoritet. Båda besluten innebär icke oväsentliga förändringar, men ingetdera kan rimligen ses som ett byte av ekonomiskt system.

Däremot kan besluten mycket väl ha uppfattats som "första steg" mot socialisering. Någon inbyggd automatik finns dock inte, utan i båda fallen krävs nya riksdagsbeslut för "nästa steg". Propositionen om medbestämmandet föreskrev, som vi sett, att frågor om självbestämmande och fackligt veto skulle utredas vidare, medan regeringen i samband med löntagarfondsbeslutet underströk att detta var "steget". Den kvarlevande stridsrätten och möjligheten att sluta medbestämmandeavtal gav också, åtminstone formellt, facket en möjlighet att avtalsvägen skaffa sig ett långtgående inflytande även på ägarfrågorna. Även om det förefaller långsökt att socialismen skulle införas avtalsvägen, kan MBL därför i princip uppfattas som en större systemförändring än löntagarfonderna i den form de till slut fick.

Kanske sammanhänger de borgerliga partiernas uppträdande i debatten främst med att det ursprungliga förslaget om löntagarfonder var så mycket mera långtgående. Medbestämmandet utvecklades ju tvärtom mot allt radikalare förslag. I motsats till Meidnerfonderna hann fackligt självbestämmande aldrig bli en politisk stridsfråga. Om vi accepterar en begränsning i rationaliteten som innebär att aktörerna antas ta intryck av hur en fråga kommer upp på dagordningen, skulle detta kunna förklara varför de borgerliga accepterade och rentav förespråkade ett begränsat medbestämmande, men sade nej till varje form av kollektiva löntagarfonder. Däremot kan det inte förklara deras omsvängning i fråga om inställningen till samarbete och konflikt.

Uppfattningen att de slutliga förslagen om medbestämmande och löntagarfonder var ungefär lika genomgripande – eller lika marginella – styrks också av senare erfarenheter. De utvärde-

ringar av medbestämmandet som gjordes under åren närmast efter reformen visade att reformen fått ett mycket brett genomslag i arbetslivet. Varken lagen eller de avtal som träffats med stöd av den hade dock givit facket möjlighet att få gehör för sin uppfattning vid grundläggande intresse-motsättningar, t ex vid beslut om nedläggningar och större tekniska förändringar. Den kvarlevande-stridsrätten hade inte fungerat som sanktionsmedel för ökat medbestämmande, utan arbetsgivaren hade i samband med löneavtalen försäkrat sig om fredsplikt. Inte heller den nya arbetsrättskommittén blev något svärd över arbetsgivarens huvud, utan den kom att bekräfta aktiebolagslagens överhöghet över MBL. (Bresky, Scherman & Schmid, 1978, 98–104; Hammarström, 1982, 15; von Otter, 1982, 23–28; Schiller, 1988, 98–99, 109–110.) Senare studier har inte förändrat bilden (jfr översikt i Schiller, 1988, 127–132).

Två huvudförklaringar brukar anges för det begränsade inflytandet i företagsledningsfrågorna: dels den ekonomiska krisen med stagnerande tillväxt, ökad arbetslöshet och försämrad bytesbalans, dels den förändrade politiska situationen efter socialdemokraternas valnederlag 1976. (Broström, 1982, 13–14; Hammarström, 1982, 15–18; von Otter, 1982, 25–27.) Broströms huvudtes är dock att aktiebolagslagen under alla omständigheter begränsar medbestämmandelagens betydelse (Broström, 1982, 41–43, 127–127).

Löntagarfonderna har inte blivit föremål för motsvarande utvärdering. Den rådande uppfattningen i dag tycks vara att deras roll är marginell, men inte betydelselös. I de utvärderingar som gjorts av intresseorganisationerna går meningarna fortfarande isär om huruvida fondernas betydelse för den svenska ekonomin skall betraktas som positiv eller negativ, men diskussionen tycks mera sällan föras i termer av ekonomisk demokrati eller systemskifte. (Jfr t ex LO, 1987, 7–8; Widén, 1988, 32–33.) I slutet av 1989 var löntagarfondernas andel av det totala börsvärdet 2,8 procent (Affärsvärlden, 1989, 25).

Erfarenheterna av medbestämmandelagen och löntagarfonderna ger naturligtvis inte i sig något belägg för hur partierna uppfattade frågorna inför besluten. Antagandet om rationalitet kan inte drivas dithän att man tillskriver aktörerna siarför-måga. Om man antar att den faktiska utvecklingen är en följd av inneboende och förutsägbara egenskaper i de beslutade åtgärderna, kan deras effekter dock fungera som kompletterande indikationer på hur besluten uppfattats. De redovi-

sade erfarenheterna ger då ytterligare stöd för uppfattningen att de båda reformerna var av jämförlig omfattning.

Om besluten uppfattas som lika genomgripande, följer att avstånden mellan aktörernas förstapreferenser är olika stora. Oppositionen sade ja till begränsat medbestämmande, men nej till alla löntagarfonder. Detta större avstånd bör ha gjort det svårare att hitta en acceptabel kompromiss, men det förklarar inte att mittenpartierna utan vidare låter sig köras över av socialdemokraterna i medbestämmandefrågan. Denna undfallenhet kräver en förklaring i strategiska termer.

6.5 Alternativ förklaring IV – ändrad inställning i sakfrågan?

Då man utgår från antagandet om rationella aktörer och diskuterar i strategiska termer, är det lätt att bortse från att det faktiskt kan vara rationellt för en aktör att ändra ståndpunkt i sak. Frågan är om en åsiktsförskjutning i synen på ekonomisk demokrati mellan 1976 och 1983 kan förklara skillnaderna mellan spelen.

Svenska folkets inställning till fackföreningarnas makt tycks åtminstone ha förändrats under denna period. Från Meidnerförslagets publicering fram till löntagarfondsbeslutet har svaren på frågan, om "... fackföreningsrörelsen i Sverige har för mycket, för litet eller lagom makt i Sverige", alltmer tenderat att gå i riktning mot "för mycket", och detta både bland borgerliga och socialistiska sympatisörer (Gilljam, 1988, 236–238).

Nu är det ju inte säkert att skillnaden i inställning till medbestämmande och löntagarfonder kan förklaras med ändrade attityder till facklig makt. Gilljam (1988, 238) menar snarare att det motsatta sambandet gäller; det är löntagarfondsmotståndet som gjort svenskarna mera negativa till fackföreningsrörelsens makt. Man kan dock fråga sig om inte fackföreningarnas makt och löntagarfonderna under denna period nästan uppfattats som synonyma företeelser. Kurvan över opinionsutvecklingen i löntagarfondsfrågan uppvisar stora likheter med den över inställningen till fackets makt (jfr Gilljam, 1988, 154). Kanske rör det sig inte om något orsakssamband alls, utan bara om två indikatorer på samma sak.

Det är inte givet att dessa åsiktsförskjutningar har sin motsvarighet i partiledningarna. Men även om så vore, kan de inte förklara den diametrala omsvängningen i spelförutsättningarna. Att oppositionen "viker av" från sin förstapreferens i det ena fallet och "kör på" i det andra måste för-

klaras i strategiska termer och inte i ideologiska. Detsamma gäller socialdemokraternas ökade samarbetsvilja mellan 1976 och 1983.

Däremot kan en förändrad inställning till fackligt ekonomiskt inflytande förklara varför de borgerliga har en annan förstapreferens i löntagarfondsfrågan än i medbestämmandet. Likaså kan en svälare socialdemokratisk attityd till ekonomisk demokrati ge en alternativ eller kompletterande förklaring till varför förslagen om löntagarfonder blir alltmer urvattnade över tiden. Mot detta och för min huvudförklaring, att det socialdemokratiska partiet successivt tog över LO i frågan, talar dock det faktum att åsiktsförskjutningen bland starka socialdemokratiska partianhängare var betydligt mindre än bland partiets sympatisörer i gemen (jfr Gilljam, 1988, 173–174).

Något som kan ha bidragit till en förändrad inställning i sak är förekomsten av interaktion mellan frågorna, på så sätt att uppfattningen om löntagarfonderna påverkats av erfarenheterna av MBL. Redan de första åren med MBL visade att reformen inte skulle komma att leda till en socialism grundad på arbetets rätt; just i företagsledningsfrågorna hade ju MBL givit facket mycket ringa inflytande. Dessa erfarenheter kan ha fått radikala socialdemokrater och fackliga företrädare att sätta hela sin lit till löntagarfonderna, vilket i sin tur även kan ha påverkat de borgerliga partiernas inställning. Det är inte alltför långsökt att anta att den facklige ledare, som är missnöjd med ett medbestämmande som fungerar väl i mindre frågor, men illa i ägar- och företagsledningsfrågor, och som samtidigt kräver löntagarfonder, faktiskt är ute efter makten över näringslivet.

Inte heller interaktionshypotesen ger emellertid någon förklaring till den förändrade spelsituationen. Om socialdemokraterna var missnöjda med MBL, borde de snarast ha varit än mindre benägna att kompromissa med de borgerliga om löntagarfonderna. Och om de borgerliga var nöjda med MBL, borde de inte haft något emot en kompromiss om löntagarfonderna.

6.6 Vilka förklaringar är rimliga?

Ingen av de alternativa förklaringarna tycks stämma lika väl med materialet som den ursprungliga hypotesen om ändrad strategisk värdering av facket. Några kan komplettera den men ingen kan helt ersätta den.

Endast till frågan om varför de borgerliga hade en annan – mera avvisande – förstapreferens i sak

i löntagarfondsfrågan har vi funnit ett antal rimliga alternativa förklaringar: att de inte ville samarbeta med socialdemokraterna, att de var intresserade av fackligt inflytande bara på lokal nivå, att de uppfattade löntagarfonderna som mera genomgripande än medbestämmandet, eller att de ändrat inställning i sak.

Däremot har vi inte funnit någon alternativ förklaring till den dramatiska skillnaden mellan spelen, som förvandlar regeringen från en "bully" till en "deadlocked prisoner". Som vi sett kan denna förändring inte förklaras av skillnader mellan sakfrågorna eller i inställningen till dem, och inte heller av en förändrad inställning till parlamentariskt samarbete i allmänhet.

Hypotesen om de borgerligas förändrade strategiska inställning till facket tycks alltså ge den bästa förklaringen till skillnaderna mellan spelen. Men varför hade de i så fall ändrat inställning? Detta är naturligtvis en fråga för en annan undersökning, men jag skall kort beröra några tänkbara orsaker.

Som redan nämnts gav den ekonomiska utvecklingen från 1976 facket en svagare ställning på arbetsmarknaden, vilket bör ha påverkat även dess politiska inflytande. Denna utveckling har ytterligare accentuerats under de senaste åren, då upplösningen av det centraliserade förhandlingsystemet minskat topporganisationernas strategiska betydelse. Den allmänna högervinden i opinionen under 1980-talet torde också ha inverkat (jfr Holmberg, 1984, 168–173; Holmberg & Gilljam, 1987, 257–263). Vi har också berört hur allmänheten blivit alltmer negativt inställd till de fackliga organisationernas makt.

En mera specifik förklaring kan vara att "facket" inte betyder riktigt detsamma i de båda spelen. I frågan om medbestämmandet uppträdde LO och TCO båda pådrivande; ibland var det rentav TCO som stod för de mera långtgående uppfattningarna. I fråga om löntagarfonderna var det LO som drev på, även om TCO länge framförde liknande tankar. I slutskedet tvingade medlemsopinionen TCO att helt avstå från att ta ställning.

Det viktiga för oppositionen i medbestämmandefrågan kan ha varit att undvika en kollision inte med LO, utan med både LO och TCO. Avståndstagandet från löntagarfonderna kunde inte på samma sätt uppfattas gå emot tjänstemännen. Även om det borgerliga motståndet mot löntagarfonderna var starkt redan före TCO:s avhopp, stod det långt tidigare klart att fonderna inte var

någon hjärtefråga för tjänstemannaorganisationens medlemmar (jfr Schiller, 1988, 50–51, 98–99; opinionsutvecklingen bland TCO-medlemmar redovisas av Åsard, 1988, 175–177).

Kanske betingades de borgerliga partiernas passivitet i medbestämmandefrågan mindre av deras önskan att göra inbrytningar i LO-leden, än av deras vilja att hindra socialdemokraterna att bredda sin klassbas bland tjänstemännen.

7 Vad har spelteorin tillfört?

Enligt min uppfattning har den spelteoretiska analysen givit ökad insikt i de båda beslutsprocesserna. I fråga om medbestämmandet kunde Hadenius' slutsats att beslutet var resultatet av en ensidig borgerlig anpassning bekräftas, bland annat genom en falsifiering av den alternativa tolkningen av resultatet som en kompromiss. Där emot måste Hadenius uppfattning om socialdemokraternas preferensordning revideras; spelet var "bully" och inte "called bluff".

I fråga om löntagarfonderna framstod Lewins tolkning av spelet som ett samarbetsproblem som inkonsistent med rationalitetsantagandet. I själva verket gick det inte att finna någon rationell preferensordning, som var förenlig med en tolkning av spelet som socialdemokraternas ensidiga anpassning. I stället måste spelets resultat uppfattas som ömsesidig konfrontation, vilket också innebär att socialdemokraterna genomförde löntagarfonderna i den form som de fann bäst i sak. Den successiva uttunningen av förslagen bör då ses som ett led i spelet mellan socialdemokraterna och LO.

Jämförelsen mellan de båda spelen bekräftade hypotesen om en förändrad bedömning av det strategiska värdet av samarbete med facket. Skillnaderna mellan de båda spelen var de som kunde förväntas med utgångspunkt från denna hypotes. Detta gäller däremot inte för någon av de alternativa förklaringar som prövades. Dessa kan på sin höjd tjäna som komplement till förklaringen om fackets ändrade strategiska betydelse. Det tycks alltså verkligen ha skett en förändring i partiernas bedömning av det strategiska värdet av att gå på fackets linje mellan 1976 och 1983.

Sammanfattningsvis har den spelteoretiska analysen av de båda besluten har gjort det möjligt att ifrågasätta eller avvisa ett antal alternativa tolkningar av spelen. Detta har skett med hjälp av motivbelägg, resultatbelägg och processbelägg och genom att hänsyn tagits till utfall både i fråga om beslutens innehåll och voteringspositionerna.

Även genom analys i extensiv form, där hänsyn tagits till tidsföljden mellan dragen, har vissa tolkningar kunnat uteslutas som irrationella. Den systematiska jämförelsen mellan spelen har gjort det möjligt att avvisa ett antal alternativa förklaringar till skillnaderna.

Skulle samma analys ha kunnat genomföras utan formell spelteori? Hade man kommit lika långt med bara sunt förnuft? Det är inte otänkbart; analysen har ju hela tiden haft formen av enkla rimlighetsbedömningar. Två saker bör dock framhållas. För det första erbjuder spelteorin ett enkelt och tydligt presentationssätt, som överskådligt sammanfattar de strategiska förutsättningarna för ett beslut, något som avsevärt underlättar analysens genomförande. För det andra kan det sunda förnuftet ofta ge stöd åt flera olika tolkningar. Genom spelteorins systematisering av det sunda förnuftet kan, som vi sett, ofta några av ett antal skenbart rimliga tolkningar av ett förlopp förkastas. Att en viss tolkning i efterhand framstår som uppenbar, behöver inte betyda att den var den enda som gjorde det på förhand.

Spelteorin utgår från antagandet om rationalitet, och det har också varit utgångspunkten för denna undersökning. Det torde dock inte vara omöjligt att beakta även vissa kontrollerade inslag av irrationalitet i analysen, tex att aktörerna påverkas av önsketänkande, självsuggestion eller prestigetänkande. Ett exempel på detta är den ovan framförda tanken att skillnaden i de borgerligas agerande delvis kan förklaras med i vilken form frågorna först kom upp på dagordningen. Så länge man, som i detta fall, endast antar enstaka och i någon mening konsekventa inslag av irrationalitet hos i övrigt rationella aktörer, torde det inte omöjliggöra en spelteoretisk analys. Värre blir det förstås om man antar att aktörerna är i grunden irrationella.

I denna undersökning har spelteorin bara använts som "systematiserat sunt förnuft", och som jag antydde ovan kan slutsatserna möjligen framstå som triviala. Möjligen kan man genom mera sofistikerade analyser, som tex utgår från antaganden om kontinuerliga funktioner för handlingsalternativ, utfall och nyttovärden, formulera slutsatser som åtminstone framstår som mindre självklara.

Frågan är dock om inte antagandet om aktörernas rationalitet samtidigt blir mindre trovärdigt. Det är en sak att anta att en aktör efter moget övervägande kan rangordna ett begränsat an-

tal handlingsalternativ och utfall, en helt annan att anta att han, som nationalekonomins "economic man", kan excellera i ett ständigt maximerande av nyttofunktioner inom livets olika områden. I en jämförelse framstår spelteorins enkla "ordinal man" faktiskt som både lättare att förstå och lättare att tro på.

Referenser

- Abrahamsson, B & Broström, A, 1980, *Om arbetets rätt. Vägar till ekonomisk demokrati*, (Stockholm: Almqvist & Wiksell)
- Adler-Karlsson, G, 1967, *Funktionssocialism. Ett alternativ till kommunism och kapitalism*, (Stockholm: Prisma)
- Affärsvärlden, 1989, "ATP – den nya folkpensionen", (*Affärsvärlden*, nr 20-1989, ss 16–29)
- Bergström, H, 1987, *Rivstart? Från opposition till regering*, (Stockholm: Tiden)
- Bergström, V, 1988, "Program och ekonomisk politik 1920–1988. SAP i regeringsställning", (Misgeld, K, Molin, K & Åmark, K, red, *Socialdemokratins samhälle. SAP och Sverige under 100 år*, Stockholm: Tiden, ss 19–56)
- Bresky, T, Scherman, J & Schmid, I, 1978, *Medbestämmande mera dröm än verklighet. En debattbok om MBL*, (Stockholm: Liber)
- Broström, A, 1982, *MBLs gränser – den privata äganderätten*, (Stockholm: Arbetslivscentrum, Rapport 32)
- Edelman, M, 1977, *Political Language. Words that Succeed and Policies That Fail*, (New York: Academic Press)
- Esping-Andersen, G, 1985, *Politics against Markets. The Social Democratic Road to Power*, (Princeton: Princeton University Press)
- Esping-Andersen, G, 1988, "Jämlikhet, effektivitet och makt. Socialdemokratisk välfärdspolitik", (Misgeld, K, Molin, K & Åmark, K, red, *Socialdemokratins samhälle. SAP och Sverige under 100 år*, Stockholm: Tiden, ss 219–249)
- George, A L, 1979, "Case Studies and Theory Development: The Method of Structured, Focused Comparison", (Lauren, P G, red, *Diplomacy: New Approaches in History, Theory, and Policy*, New York: The Free Press, ss 43–68)
- Gilljam, M, 1988, *Svenska folket och löntagarfonderna. En studie i politisk åsiktsbildning*, (Lund: Studentlitteratur)
- Hadenius, A, 1981, *Spelet om skatten. Rationalistisk analys av politiskt beslutsfattande*, (Stockholm: Norstedts)
- Hadenius, A, 1983, *Medbestämmandereformen*, (Stockholm: Almqvist & Wiksell)
- Hadenius, A, 1984, "Att belägga motiv", (Hadenius, A, Henning, R & Holmström, B, *Tre studier i politiskt beslutsfattande*, Stockholm: Almqvist & Wiksell, ss 148–183)
- Hammarström, O, 1982, "1970-talets reformarbete i arbetslivet", (*1970-talets reformer i arbetslivet. En antologi om den nya arbetsrättslagstiftningen*, Stockholm: Tiden, ss 9–18)
- Hermansson, J, 1986, "Demokrati i västerländsk mening", (*Statsvetenskaplig Tidskrift*, nr 4-1986, ss 253–264)
- Hermansson, J, 1990, *Spelteorins nytta. Om rationalitet i vetenskap och politik*, (Stockholm: Almqvist & Wiksell)
- Holmberg, S, 1984, *Väljare i förändring*, (Stockholm: Liber)
- Holmberg, S & Gilljam, M, 1987, *Väljare och val i Sverige*, (Stockholm: Bonniers)
- Korpi, W, 1978, *Arbetarklassen i välfärdskapitalismen. Arbete, fackförening och politik i Sverige*, (Stockholm: Prisma)
- Lewin, L, 1967, *Planhushållningsdebatten*, (Stockholm: Almqvist & Wiksell)
- Lewin, L, 1984, *Ideologi och strategi. Svensk politik under 100 år*, (Stockholm: Norstedts)
- Lijphart, A, 1971, "Comparative Politics and the Comparative Method", (*American Political Science Review*, Vol 65, ss 682–693)
- LO, 1987, *Tre år med fonderna. En utvärdering av löntagarfonderna*, (Stockholm: LO)
- Molin, B, 1965, *Tjänstepensionsfrågan. En studie i svensk partipolitik*, (Göteborg: Akademiförlaget)
- von Otter, C, 1982, "Medbestämmande under 80-talet", (*1970-talets reformer i arbetslivet. En antologi om den nya arbetsrättslagstiftningen*, Stockholm: Tiden, ss 19–32)
- Proposition 1975/76:105, Förslag till arbetsrättsreform* m m
- Rapoport, A & Guyer, M, 1966, "A Taxonomy of 2 x 2 Games", (v Bertalanffy, L & Rapoport, A, red, *General Systems*, Yearbook of the Society for General Systems Research, Vol 11, ss 203–214)
- Schiller, B, 1988, *Samarbete eller konflikt*, (Stockholm: Arbetsmiljöfonden)
- Schmidt, F, 1979 (2 uppl), *Facklig arbetsrätt*, (Stockholm: Norstedts)
- Sjöblom, B, 1980, "Some Problems in the Study of Party Strategies", (Lewin, L & Vedung, E, red, *Politics as Rational Action. Essays in Public Choice and Policy Analysis*, Dordrecht: Reidel, ss 157–168)
- Snyder, G H & Diesing, P, 1977, *Conflicts among Nations*, (Princeton: Princeton University Press)
- Tilton, T, 1988, "Ideologins roll i socialdemokratisk politik", (Misgeld, K, Molin, K & Åmark, K, red, *Socialdemokratins samhälle. SAP och Sverige under 100 år*, Stockholm: Tiden, ss 369–389)
- Wedin, J, 1982, *Spelet om trafikpolitiken*, (Stockholm: Norstedts)
- Vedung, E, 1979, *Kärnkraften och regeringen Fälldins fall*, (Stockholm: Rabén & Sjögren)
- Widén, L, 1988, *Löntagarfondernas måluppfyllelse. Ut-*

- värdering av fondernas fyra första verksamhetsår 1 maj 1984 – 30 april 1988, (Stockholm: Näringslivets Ekonomifakta)
- Åsard, E, 1978, *LO och löntagarfondsfrågan*. En studie i facklig politik och strategi, (Stockholm: Rabén & Sjögren)
- Åsard, E, 1980, "Employee Participation in Sweden 1971-1979: The Issue of Economic Democracy", (*Economic and Industrial Democracy*, Vol 1, ss 371-393)
- Åsard, E, 1985, *Kampen om löntagarfonderna*. Fondutredningen från samtal till sammanbrott, (Stockholm: Norstedts)
- Åsard, E, 1986, "Industrial and economic democracy in Sweden: from consensus to confrontation", (*European Journal of Political Research*, Vol 14, ss 207-219)
- Öhman, B, 1983, "Några drag i den aktuella fonddebatten – en idéanalys", (*Statsvetenskaplig Tidskrift*, nr 1-1983, ss 51-62)